

11
Compt.

SVENSKT G U D S - T J Ä N S T - L I V

*Tidskrift för liturgi,
kyrkokonst, kyrkomusik
och homiletik*

HÄFTE 2 / ÅRGÅNG 27 / NOV. 1952

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG / LUND

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sida
<i>Adell, Arthur</i> : Svenskt och gregorianskt	33
<i>Carlsson, Sten</i> : Körarbete 1951	23
<i>Johansson, Hilding</i> : Medeltida litanior från Västerås stift	50
<i>Klint, Axel</i> : Kyrkomusikdagar i Lund	61
Kyrkosångens Vänner	64
Laurentius Petri Sällskapet	30, 69
Recensioner	28, 59
<i>Redin, Jan</i> : Leimontinus och Rappehandskriften	40
<i>Stenberg, Ragnar</i> : Kyrklig skrud och prydnad 1951	26
<i>Stolt, Bengt</i> : Liturgisk färgcanon 1758	46
<i>Wahlström, Bengt</i> : Olof Burman	13
—: En botpsalm från stora ofredens år	54
<i>Wentz, Hilmer</i> : Studier i Grundtvigs psalmer	11
<i>Wester, Bertil</i> : Romantikens orgel kring sekelskiftet	1
<i>Åblén, Waldemar</i> : Svensk orgelkonst 1952	20

ii

S V E N S K T G U D S T J Ä N S T L I V
ORGAN FÖR LAURENTIUS PETRI SÄLLSKAPET

UNDER MEDVERKAN AV
INTENDENTEN BENGT CNATTINGIUS, LINKÖPING
SAMT SOM REPRESENTANT FÖR SÄLLSKAPET KYRKOSÅNGENS VÄNNER:
KOMMINISTERN RAGNAR STENBERG, LIDINGÖ.

UTGIVEN AV
KYRKOHERDEN ARTHUR ADELL, SÖDERKÖPING.

Tidskriften utkommer med 32-sidiga nummer 2 gånger om året,
nämligen i maj och december.

Red. adr.: Söderköping. Rt 59. Exp. adr.: C. W. K. Gleerups förlag, Lund. Rt 175 00. Postgiro 30843
Prenumerationspris: i bokhandeln eller direkt från förlaget: kr 5:— pr år.
Annonspris: 20 öre pr mm enkel spalt.
Rabatt vid större annons och vid upprepning av annons i flera nummer.

Detta nummer innehåller bl. a.: Kyrkoherde **A. Adell**, Söderköping: Svenskt och gregorianskt. — Kyrkoherde **Jan Redin**, Långasjö: Israel Olai Leimontinus och Rappehandskriften. — Fil. Lic. **Bengt Stolt**, Uppsala: En liturgisk färgcanon från 1758. — Docent **Hilding Johansson**, Lund: Medeltida litanior från Västerås. — Teol. Dr. **Bengt Wahlström**, Frösökog: En nationell botpsalm från stora ofredens år. — Recensioner. — Kyrkosångsdagar i Lund. — Kyrkosångens Vänners årsredogörelser år 1951. — Anmälan.

Skånska Centraltryckeriet, Lund

Grönegatan 14 - Tel. 102 75

H. LINDEGREN

Medlem av SVENSKA ORGELBYGGGARES FÖRENING.

*Tillverkar piporglar,
som utmärka sig för största hållbarhet
samt god »orgelmässig» ton.
Mångårig erfarenhet.*

**ORGELBYGGGARE
GÖTEBORG**

Postadress:

KOMMENDÖRSGATAN 12

Telefoner:

BOSTADEN 14 26 38

FABRIKEN 14 93 38

Köhler's
AN KLICHÉER
ST.NYG.54 · T 10842·16734 · MALMÖ

Svenskt och gregorianskt

I sina intressanta undersökningar om förbindelserna mellan Sverige och Ostpreussen under 1520-talet har Gottfrid Carlsson — nu senast i en uppsats i festskriften till Otto Scheel¹ — uppmärksammat den deputation från Königsbergs, som i augusti 1526 befann sig i Stockholm för underhandlingar. Hertig Albrekts representant, Georg Rudolf, har i efterlämnade och bevarade brev också givit en del besked om den reformatoriska rörelsen i Sverige samtidigt som han, enligt egna uppgifter, gjort den svenska kungen och reformatorerna uppmärksamma på bl. a. Hans von Schwarzenbergs författarskap.

Under delegationens uppehåll i Stockholm utkom — jag citerar Gottfrid Carlsson — ”från det därvarande kungliga tryckeriet den första svenska översättningen av Nya testamentet som Sveriges båda reformatorer Laurentius Andreae och Olaus Petri hade redigerat”. Han påpekar också att inom den korta tiden av några veckor en ny upplaga utgivits. Av den första finnas endast några få exemplar, den senare skiljer sig från den förra endast genom ett tillagt perikopregister. Carlsson håller före att anledningen till att detta register tillagts kan ha varit impulser från Königsberg, där sådana perikopläsning på modersmålet redan övades.

Det kan törhända ha sitt intresse att påpeka att enligt K. G. Ljungrens undersökningar av behandlingen av namn i äldre reformationskrifter (ANT: 1941) registret icke synes ha sammanställts av Olaus Petri, men registret är icke en översättning av någon tysk förlaga utan ett självständigt verk av någon svensk. Det anknyter till den gudstjänstliga praxis, som måste ha varit rådande i Stockholm vid denna tid.

Det är för vårt ämne av intresse att fastslå att den första större urkund på folkmålet, som föreligger från reformationens genombrottsår, äger ett direkt *kultiskt* syfte, och avser att tjäna gudstjänsten. Registret anger att det utarbetats ”på det att man må kunna finna de stycken av evangelier och epistlar, som läsas i tidegården kring om allt året”. En sådan föreläsning av evangeliet på svenska i mässan, efter recitationen av det latinska evangeliet, var ingen nymodighet. Det föreligger från medeltiden upprepade föreskrifter och bestämmelser, som ålade prästerna skyldighet att föreläsa evangeliet på svenska. Försummelse häremot var t. ex. i Strängnäs stift sedan 1441 belagt med 3 markers böter.

Men huru föredrogs de svenska texterna i mässa och tidegård ur den svenska översättningen av NT, som mot slutet av 1526 distribuerades till

¹ Beiträge zur deutschen und nordischen Geschichte.

de olika stiftens kyrkor till ett fastställt pris av 3 marker örtug, enligt en uppgift i Kumla kyrkas räkenskapsbok.

Därom ger urkunden själv besked om man granskar interpunktionen. Det är inte bara genom perikopregistret, men genom själva boken, som den uppmärksamme iakttagaren finner att han i NT 1526 har ett för kultiskt bruk avsett tryck. Texten är indelad på liknande sätt som texterna i de medeltida missalena och breviarierna och avsedd att sjungas på samma lektionstoner som de. Interpunktionen är med andra ord avsedd att hjälpa prästen vid recitationen av texterna, icke såsom i vår nuvarande bibel, verkställd med hänsyn till grammatiska och liknande hänsyn.

Om någon till äventyrs vill betvivla riktigheten härav kan bevis här för hämtas ur Laurentius Petris för hela den liturgiska sången i Sverige grundläggande läroframställning, traktaten *De punctis*, som Natanael Franzén utgivit efter en avskrift från år 1566. Det finnes f. ö. anledning anta att utgivaren har rätt i sin förmodan att Laurentius Petri delgivit samma regler redan åt disciplarna i katedralskolan i Uppsala, när han var lärare där innan han blev ärkebiskop år 1531, som dem han pliktenligt gav såsom ärkebiskop åt sina präster om den ton, som skulle hållas i ärkestiftets kyrkor.

Sedan Laurentius Petri i den nämnda skriften genomgått reglerna för den latinska recitationen, som han alltså fortfarande anser att hans präster skall behärska, övergår han till frågan (enligt Franzéns något fria översättning):

Men vad säger du nu angående textläsningen på folkspråket (in vulgari lingua)? Svaret lyder: ”I själva verket ingenting utom vad som hittills erinrats om angående den latinska textläsningen. Och därför böra de som framsäga läsningarna på folkspråket, rätta sig efter redan ovan föreskrivna regler — dock med iakttagande av, att accenten förlägges till för densamma lämpliga och naturliga stavelser i överensstämmelse med kvantiteten hos folkmålets ord, något som icke bör vara svårt.”

Vidare tillägger Laur. Petri om den icke avslutande delningen i den meningen att den ”tecknas något annorlunda i våra biblar på folkmålet än i själva de latinska.” I de latinska användes nämligen comma eller dubbelpunkt, där de svenska översättningarna ha virgula med åtföljande stor bokstav. — ”Om man under framsägningen ej uppmärksammar detta förhållande kan det lätt förorsaka misstag hos den som läser de heliga lektionerna ur våra biblar.”

Vad betyder detta? Svar: när kultens försvenskning begynte så började den i gudstjänstens centrala del: bibelperikopen föredrogs på svenska. Men detta skedde på alldeles samma sätt som vid föredragandet av de latinska texterna under medeltiden. Laurentius Petri anbefaller att man skall bruka samma regler vid den svenska textläsningen som i den latinska. Det sker inget brott på denna punkt i den musikaliska traditionen. Man följer de gamla reglerna, och brukar den svenska texten som underlag.

Man förutsätter att de präster, som lärt sig vid katedralskolan och katedralkyrkan att sjunga de latinska texterna, utan vidare skall kunna recitera på svenska (märk att ärkebiskopen anser att detta icke skall vara svårt, för dem). Så lyfte man från första början det gregorianska arvet in i den reformerade svenska kyrkan.

Detta gällde icke endast för Upsala ärkestift. Vi har bevis för att de olika stiftens mycket omsorgsfullt bevarade sina egna sångtraditioner fram till det karolinska enväldet, som gjorde den musikaliska kyrkliga enheten till likriktning.

Och det var inte bara lektionerna, som lyftes över till den reformerade svenska kyrkan. Nästa stora uppgift var överförandet av ordinariet i mässan till svenska. För ärkestiftets vidkommande skedde detta så snabbt att hela den gamla ordinariemusiken, som nedärvts från medeltiden förelåg försvenskad vid nyåret 1541, såom Hög- och Bjuråker handskrifterna utvisa. Detta är en bragd som vittnar om vilket väldigt mått av kunnande på det liturgiska och musikaliska området som man besatt i Uppsala; det kan väl inte vara någon större risk att tillägga Laurentius Petri äran härav, även om han uppenbarligen icke gjort allt själv. Denna translitterering av de gamla gregorianska melodierna visa dels att den till reformationskyrkan överlämnade musikaliska traditionen i stort sett lyckligt gått fri från den deformation, som samtidigt skett under humanistiskt inflytande på kontinenten, dels att man var så väl förtrogen med själva melodiernas rytm, att den svenska textbehandlingen i stort måste betecknas såsom ännu i dag förebildlig.

I Höghandskriften finnes brudmässans ton utskreven. Den försvinner ur handskrifterna under 1500-talet. Orsaken är som Laur. Petri skriver i sin nyss citerade traktat: det är inte nödvändigt att lämna föreskrifter om prefationstonerna emedan man nästan överallt har föreläsningssättet (pronuntiationes) inskrivet i den tryckta svenska mässan.

Laurentius Petris arbete för bevarande av den gregorianska sången i den reformerade svenska kyrkan, måste man hålla i minne för att överhuvudtaget förstå den följande utvecklingen intill våra dagar. Det torde också vara tillbörligt att våra dagars strävanden inom den gudstjänstliga sången bygger på denna grund.

Vi kan inte nu följa den historiska utvecklingen i detalj. Vi känner alla att den liturgisk-musikaliska utvecklingen överhuvudtaget tecknar en nedåtgående kurva över koralpsalmboken av år 1697, där musiken till ordinariet starkt reducerats, men ändock i stort sett väl bevarats i överensstämmelse med Uppsala-traditionen, till Haeffner, vars Uppsalaupplaga av den svenska mässan från år 1817 reducerat ordinariets musik till ett absolut minimum, men som ändock fortfarande bygger på arvet från Laurentius Petri.

Vid slutet av 1800-talet vänder emellertid kurvan. I 1800-talets sista årtionde begynte den kyrkomusikaliska restaurationen och dess första

större musikaliska dokument är Musiken till den svenska mässan av år 1897. Det var då av avgörande betydelse att en av ledamöterna i den kommitté som utarbetade detta verk var kyrkoherden Richard Norén. Hans namn bör icke vara okänt för den yngre generationen inom KSV. Han måste räknas till en av våra verkliga kyrkofäder. Hans gärning vore värd en grundlig undersökning. Vi erinrar oss under vördnad att det i år är 30 år sedan han lämnade sitt värv att rykta sången i det jordiska templet. Det var också av den största betydelse att han hade haft tillfälle att lära känna och ingående studera den av honom upptäckta Bjuråkerhandskriften, och senare den av kyrkoherde Fredlund framdragna Hög-handskriften.

Därigenom hade Norén lärt känna den rika musikaliska skatt, som reformationskyrkan ägde och han hade mod att med den, skall vi säga, frenetiska energi, som den första generationen av KSV-are ägde, påyrka plats för den gregorianska sången i mässmusiken. Den form vari dessa melodier återgavs åt den svenska kyrkan år 1897, var ju tidsbetingad såsom allt vårt verk är, men i det stora hela innebar hans insats en utomordentlig vinning för vår kyrka.

Vid sidan om det återställda gregorianska materialet presenterade kommittén åtskilligt annat, delvis nykomponerat i bästa 1890-tals stil, av Lindegren, Gunnar Wennerberg m. fl. Detta presenterades nu sida vid sida och allt ställdes till församlingens förfogande. Urvalet fick "församlingen" ombesörja. Vad är nu församlingen för något? I det här fallet var det då som nu, detsamma som präster och organister, d. v. s. de som avgör om den gudstjänstliga musiken från fall till fall och som på det sättet så småningom formar församlingen efter sin musikaliska smak och uppfattning.

Vad hände nu? Urvalet utföll på det sättet att praktiskt taget blott den gregorianska sången överlevat intill våra dagar. Undantagen äro så få att de kan räknas på ena handens fem fingrar.

Den sista omformningen av handboken föranledde även en genomgripande revision av musiken till svenska mässan, som föreligger i Mässbok I av år 1942. I stort sett kan den boken karaktäriseras såsom en fortsatt vandring på den gregorianska restaureringens väg. Kurvan har under de sista femtio åren brant stigit i höjden från bottenläget vid 1800-talets slut.

Mässboken ger intryck av den kontinentala utvecklingen på den gregorianska sångens område. Det tidigare 1897 åter upptagna materialet har tvättats till större stilriktighet. Det märkes i ordinariets nya rytmsättning och riktigare behandling av tonarterna. I nattvardsmässan har ett nytt alternativ till prefationstonen upptagits och det följer de regler, som reformationshandskrifterna anvisa.

Bland det återupptagna erinrar jag om de tre stora laudamusmelodierna, samtliga gregorianska. Intressant är ju den melodi, som upptogs redan i

koralboken av år 1939 och som i mässboken införts under julserien. Parentetiskt kan det frågas om icke alla tre Laudamusalternativen nu borde införas i nytryck av korالبok och melodipsalmbok, och helst tillsammans med Gloria. Julmelodien har ju ganska snabbt vunnit en förhållandevis god ingång och spridning, den är ju också lättillgänglig och nästan modernt tilltalande. Den är ett fynd direkt ur Kyriale romanum, hämtad ur Missa de Angelis och så relativt ung som från 1500-talet, och så vitt jag vet, icke belagd i äldre svenska källor. De båda andra melodierna för påsk och trefaldighetstiden äro däremot gammalt arvegods, förefintligt ännu i 1697 års korالبsalmbok.

Men framför allt erinrar jag om det nytillkomna: högtidsdagarnas introitusmelodier. Aldrig tidigare har ett så stort antal introitusmelodier upptagits för bruk i den evangeliska svenska kyrkan. Här har ett gregorianskt inslag av största skönhet skänkts åt mässan. Liksom år 1897 har detta ställts sida vid sida med nykomponerade melodier, byggda på lutherska koralmelodier. Detta är riktigt. Den gregorianska sången bör få visa sin egen inneboende kraft att göra sig gällande i konkurrensen. Det var en tes som ivrigt förfäktades av vår hädangångne vän Fredrik Martin Allard. Det är tillbörligt att hans namn förblir levande i KSV-kretsar.

I själva verket är det mycket märkligt att den gregorianska restaurationen, som inleddes år 1897 har kunnat föra oss så långt på ett halvt sekel. Det tog i varje fall två århundraden att bryta ned den gamla traditionen, att helt döda den, gick icke. Det är Laurentius Petris förtjänst.

I det historiska perspektivet tecknar, som jag nämnt den gregorianska sången en långsamt sjunkande kurva från 1520-talet till 1800-talets slut, och under 1900-talets första hälft en brant uppåtgående kurva.

Jag vill gärna få lov att understryka att den gregorianska sången på ett märkligt envetet sätt följer den reformerade svenska kulturen, i viss mening är den svenska linjen. Jag vill understryka detta därför att det händer faktiskt fortfarande att den gregorianska sången, exempelvis i introitus avböjes med den motiveringen att den aldrig kan anpassas till folkmålet. Den är, säger man, oupplösligt och oskiljaktigt förenad med latinet. Den tesen hävdas, har det sagts mig, också vid den av många svenska organister flitigt besökta Schola cantorum i Basel. Där använder man — har det sagts mig — gregoriansk sång i studiesyfte, men bara i pedagogiskt syfte och med latin. Samma invändning har jag hört också t. ex. i Danmark.

Är invändningen riktig så har den svenska kyrkan alltsedan Laurentius Petris dagar vandrat vilsna vägar. För honom och hans samtid, som verkligen hade levat sig in i den gregorianska sångens väsen och var förtrogen med dess praxis, var det, som jag visat, en alldeles naturlig och självfallen sak, att när man överförde gudsordet till folkmålet, så skulle den gamla kultsången följa med.

Det kan för övrigt vara värt att notera att de svenska reformatörerna i detta stycke intogo en självständig ställning gent emot Luther som i sin skrift av 1524/1525 *Wieder die himmlischen Propheten* bl. a. skriver: *Ich wollte heute gerne eine deutsche Messe haben, ich gehe auch damit um, aber ich wollte ja gern, dass sie eine rechte deutsche Art hätte. Denn dass man den lateinischen Text verdolmetscht und lateinischen Ton oder Noten behält, lass ich geschehen; aber es lautet nicht artig noch rechtschaffen. Es muss beides Text und Noten, Akzent, Weise und Geberde aus rechter Muttersprache und Stimme kommen: sonst ists alles ein Nachahmen, wie die Affen tun.* (Citerat efter Otto Scheels uppl. s. 77.)

För Luther är alltså ett överförande av texten till folkspråket och dess underläggande den gregorianska sången föga bättre än apekonster.

Invändningen mot translittereringen är f. ö. ohållbar eftersom den s. k. gregorianska sången först uppträder på grekisktalande mark. Det bekanta fyndet av *Oxyrhynchos* papyrerna från slutet av 200-talet innehåller bl. a. en melodi i mixolydisk tonart erinrande om vårt introitus på Kristi Himmelfärdsdag. Det är noterat med grekiska bokstäver. Kan man översätta texten från grekiska till latin så kan man också översätta den från latin till svenska.

Men det fordras kunskap och smak.

Vår generation står nu alltså inför en uppgift, som måste betecknas som ytterst intressant och grannlaga. Det gäller att på nytt bygga upp en nedbruten tradition såväl ifråga om själva translittereringen av den kultiska sångens text, samt framför allt att föra ut det nu framlagda materialet till prästerna, körerna och församlingarna. Här möta oss betydande svårigheter.

De hänger nu, liksom på *Laurentius Petri* tid samman med själva språket. För reformationens män var nog denna uppgift ännu värre eftersom språket då var kantigare, mindre utvecklat än nu.

Våra vanskligheter hänger i viss grad samman med att den sista bibelöversättningen icke beaktade de musikaliska kraven. Alldeles särskilt livligt erfares detta i fråga om Psaltaren. Där ha översättarna lagt ner mera omsorg på utformningen av versarnas ingångsord än på de för recitationen väsentliga slutstavelserna i halvvers och finalis. Det är att hoppas att den av senaste kyrkomöte äskade nya översättningen av NT och Psaltaren ville beakta detta och komma de musikaliska kraven till mötes. Härigenom skulle många av de stötestenar, som f. n. irritera vid psalmodieringen kunna tagas bort, och psaltarsången, som är ett av de grundläggande elementen i den gregorianska sången, lättare utföras och läras.

I själva verket torde det svenska språkets egenartade accentförhållanden, som i viss mån bereda svårigheter såväl vid underläggandet av den svenska texten, som vid utförandet, dock kunna vara en fördel. "Vårt språk" säger *Gideon Danell*, "har ej stannat vid den stora tuklyvningen i tryckstarka och trycksvaga stavelser, som utmärker andra språk". Han

räknar med fyra grader av expiratorisk accent. Detta bereder vissa svårigheter vid språkets anpassning efter musiken men ger också, för den uppmärksamme iakttagaren vissa chanser att ge form åt musikens linje och rytmiska accenter, som andra språk sakna. I varje fall måste också själva utförandet ske under stark inlevelse både av musikens egenart och det svenska språkets särskilda charm och skönhet.

En svårighet, när det gäller utförandet, är att vi måste helt nyskapa traditionen ifråga om sångsättet. De flesta av oss äldre äro fostrade i romantiken, och vårt sångliga skönhetsideal utformat kanske efter Wagner: med den stora rösten, de fylliga brösttonerna gärna med vibratot som extra spets. Vi äro ordentligt trimmade att hålla fyrtakt och tretakt, i synnerhet vi som hört manskörerna till. Allt detta är absolut oförenligt med gregoriansk sång. Det gäller att skaka av sig detta. Den som vill bli en god gregoriansk sångare som solist eller korist får avsäga sig allt detta och bli såsom barn igen. "Utan att i omvänden eder och bliven såsom barn skolen I icke komma in i himmelriket", inte heller i den del därav som är den gregorianska sångens hörn. Det vill förfärligt mycket till. För den vuxne. Barnet klarar saken omedelbart. För det är inte heller kyrkotonarterna något märkligt eller svårlärt, såsom det lätt blir för den vuxne, som sitter fast i dur och moll.

Nu har ju dock den allmänna musikaliska utvecklingen gått i sådan riktning att den ger mera plats åt och förståelse för den gregorianska sången. Låt mig bara peka på det nya ideal för körklängen som exempelvis Schola cantorum i Basel strävar mot. En efter dess förebild intonerad kör bör lätt kunna utföra den liturgiska sången.

I avsaknad av inhemsk levande sånglig tradition får vi gå i lära utomlands och lyssna till dem som äger traditionen. Naturligtvis gå tankarna till de romerska läromästarena kanske i Solesmes, Beuron eller Maria Laach eller annorstädes. Men det finnes all anledning att lyssna och lära med förstånd. Det är tillbörligt att pröva lärdomarna i ljuset av vår egen tradition från reformationstiden. Laurentius Petris anvisningar äro läsvärda ännu i dag för en svensk. Inte överallt utomlands framföres en förebildlig gregoriansk sång. Inte alla romerska läromästare tala med samma tunga.

Jag håller före att vi i fråga om den nya sångtraditionen måste pröva oss fram till egen svensk linje. Det sker under övning och åter övning med den grundsatsen för öronen som Schweitzer nyligen formulerade på Duseborg för intonation av orgelns stämmor: "Es muss schön klingen", och med Birgittas kloka ord om kyrkosången: den skall vara "ej dåsig, ej figurerad, ej självsväldig, utan hövisk och dämpad, samstämmande och framför allt, ödmjuk".

En vansklighet som många solister och körer lider under vid utförandet är att de synas vara hypnotiserade av notbilden liksom rädda för att de skulle råka hoppa över någon not. Härigenom verkar föredraget ofritt

och det musikaliska flödet hämmas. Det hör synbarligen samman med bristande förtrogenhet med text och melodi. Ofta kan man få det intrycket att bönerna och bibelorden, som skall sjungas, stoppats in i en hackelsemaskin, som spottar ut stavelserna med metronomisk säkerhet, som ett urverk. Möjligen har transkriberingen av musiken till åttondel-noter någon skuld häri.

Men den verkliga orsaken ligger säkerligen däri att såväl solisten som kören kanske också dirigenten hoppat över de första stegen av läran. Man sätter ofta kören på stora och vanskliga uppgifter för tidigt. Introitus i mässan exempelvis kräver ett stort mått av kunnande i den gregorianska sången innan man behärskar det. Dit kommer man inte annat än på den långa vägen. Vi behöver en grundläggande gregoriansk skolning från de enklaste versikeltonerna, över de enkla och de rikare psalmtionerna och venitemelodierna, över lektionstonerna och psalmantifonerna till introitus och till de underbara, men mycket krävande responsoria prolixa i matutinen. Det är inte rimligt att begära av en kör eller solist att de skall bemästra de största uppgifterna utan att ha tillägnat sig de enklare.

Här föreligger en stor och skön uppgift som väntar den innevarande generationen, att i det praktiska kyrkolivet levandegöra det stora musikaliska arvet, med dess rötter i fornkyrkan, eller varför inte i synagogan, det musikaliska arv som de svenska reformatorerna voro trogna emot, och som nu på nytt lyfts i dagens ljus på ett rikt sätt.

Arthur Adell.

Israel Olai Leimontinus och Rappehandskriften

År 1695 på söndagen Laetere visiterade biskopen i Kalmar stift, Henning Schütte, Madesjö pastorat, vid vilket tillfälle sedermera biskopen i Kalmar, Nicolaus Braun, installerades som kyrkoherde. Den förteckning över kyrkans inventarier, som framlämnades, hade upprättats redan 1666, men blivit utökad 1695. Bland de vid utökningen tillkomna föremålen fanns även "Skrifwen Musicbook — 1 st."

Denna musikhandskrift är med säkerhet densamma, som alltjämt förvaras i Madesjö kyrkoarkiv och är försedd med beteckningen III: 33 och med titeln "Swenska Messan". Handskriften omfattar 166 sidor, sidans storlek är 15—20 cm. Den är bunden i grått pappband och har brun skinnygg. Den är väl aktad och gör icke intryck att ha varit i bruk under längre tid.

En överblick över handskriftens innehåll visar oss följande disposition:

1. Den svenska mässans ordning med särskild hänsyn till prästens sång s. 1—14.
2. Psalmer och hymner i alfabetisk ordning s. 15—104.
3. Högtidernas mässordinarier för jul, påsk och pingst s. 105—144.
4. Cantus funebris s. 145—166.

Beträffande den andra avdelningen observeras, att de upptagna koralerna med texter äro 133 till antalet. Numrering är införd från Rikspsalmboken.¹ Numreringen kan vara införd efter handskriftens fullbordande och säger oss ingenting om dess datering. De tre texter, som upptagas i Madesjöhandskriften, men uteslötos i Rikspsalmboken tyda i stället på, att den förra är av äldre datum än den senare.

En jämförelse av mässordinariets texter och melodier i Madesjöhandskriften med motsvarande partier i Koralsalmboken 1697 för till samma uppfattning. En del mycket karakteristiska olikheter i texten för Gloria betyda, att Madesjöhandskriften anknyter till en äldre tradition än den, som Koralsalmboken företräder.

En jämförelse av det sätt, varpå texterna underlagts melodierna i ordinarier visar, att detta sker annorlunda i Madesjöhandskriften än Koralsalmboken. Koralsalmboken följer Uppsala sångtradition, ”rikstraditionen”, under det att Madesjöhandskriften naturligt nog ansluter till det sätt att sjunga, som var vanligt i Kalmar stift, och som kan studeras i samtliga de handskrivna sångböcker, som alltjämt bevarats i stiftet från 1600-talet.²

Några av psalmtexterna i Madesjöhandskriften, ingå första gången i Swedbergiska Psalmboken av 1694.³

”Swenska Messan” avspeglar sålunda sättet att sjunga mässan i Kalmar stift före Koralsalmbokens införande 1697, men blev skriven efter att den Swedbergiska psalmboken kommit i tryck 1694. Man bör kunna påstå att det är denna, som i inventariet 1695 benämnes ”Skrifwen musicbook”. Man finge eljest anta förefintligheten av tvenne samtidigt tillkomna sånghandskrifter i Madesjö, av vilka den ena försvunnit utan spår. Det sannolika är, att den ännu bevarade sånghandskriften från Madesjö

¹ De tre psalmerna äro: Gudz nådhe och barmhertigheet (Åbopsalmboken 1673), Jesu åminnelse är sööt (Eberdt Clenod. 1684), Solen hafwer sigh från oss wändt (Åbopsalmboken).

² De åsyftade sånghandskrifterna äro: Handskriftsblad i Mortorps Mäss- och Handbok 1548, handskriftsblad i Handbok 1614 från Madesjö, sånghandskrift in fol. tillhörig Kalmar skola (Musikhist. museet, Sthlm) samt Frosterus' båda sånghandskrifter från Ålem (1645) och Mönsterås (1646).

³ Nämligen: Jesu tu tigh sielf uppväckte, Lät oss frögdas, Lät oss nu Jesum prijsa, Thenna är then stora dagen, Then Herran bæld, War glad min siäl och fatta mod, War nu redo siäl och tunga, Wij böre oss städse reda, Wij tacke tig o Jesu god, Wår tijd är ganska flychtig här, Wäl mig i ewigheet.

är densamma som framlämnades till biskop Schütte på söndagen Laetere 1695.

Redan en hastig översyn över innehållet i Madesjöhandskriften för tanken till den s. k. "Rappehandskriften".⁴ Dispositionen är i stora drag densamma. Före Madesjöhandskriftens avdeln. 1. har visserligen Rappehskr. en översikt över mässans kyriemelodier och intonationerna till Gloria. Dessutom saknar Rappehskr. avdelningen Cantus funebris. De tre första avdelningarna i Madesjöhandskriften återfinnas däremot i Rappehskr.

Emellertid är att märka, att Rappehskr. ej är enhetlig. Man bör skilja mellan ett ursprungligt parti och ett senare tillagt. Det förra är vad som inkluderas i den innehållsförteckning, som handskriften allra först erbjuder. Det senare upptager mässordinariet med tillhörande högtidspsalmer för jul och påsk (icke pingst). Den ursprungliga Rappehskr. består alltså av följande partier:

1. Kyrie enl. kyrkoårets serier,
2. Mässans ordning,
3. Psalmer och hymner i alfabetisk ordning.

Härtill har någon med annan handstil tillagt mässordinariets två serier för jul och påsk.

Både Rappehskr. och Madesjöhskr. ha sålunda avdelningarna

1. Mässans ordning,
2. Psalmer och hymner,
3. Mässordinariets serier för jul och påsk.

Likheten mellan Rappehskr. och Madesjöhskr. visar sig vara mera genomgripande än blott en dispositionsfråga. Vi kunna sammanfatta den i följande punkter:

1. Mässans ordning meddelas i huvudsak lika. Vi märka fr. a. att samma epistel- och evangelietexter återkomma underlagda reciationsmelodierna på samma vis. Även i detaljer återfinnes likheten. Båda handskrifterna ha den felaktiga formen "Auditorum" för "Auditorium".

2. Ordinariets texter äro exakt lika i båda handskrifterna och fr. a. äro texterna underlagda melodierna på samma vis. Det är m. a. o. *Kalmar stifts sångtradition som återfinnes också i Rappehskr.*

3. Det karakteristiska sätt varpå Rappehskr. meddelar de lutherska koralerna återfinnes i Madesjöhskr. Endast åtta av Rappehskr:s 114 koraler äro ej upptagna i Madesjöhskr. Den folkligt dansartade instrumentalt präglade rytm som karakteriserar Rappehskr:s melodier⁵ återfinnes sålunda i Madesjöhskr.

Det finns tydligen ett samband mellan Rappehskr. och Madesjöhskr. Rappehskr. är den äldre av de två. Dess skapare har själv signerat den

⁴ Kungl. Biblioteket, Sthlm.

till Michaelis afton 1675. Den har alltså förelegat som förebild, då Madesjöhandskriften utfördes 1694—95.

Stora stilistiska likheter finnas mellan Rappeskr:s mässordinarium och hela Madesjöskr. Olikheter t. ex. i stavningen kunna också spåras. Man kan dock icke helt förkasta möjligheten av, att den som utfört tillägget i Rappeskr. också utfört hela Madesjöskr. I alla händelser har förlagen starkt influerat på avskrivarens stil. Avslutningssiraterna äro sålunda ytterst lika varandra i båda handskrifterna.

Om Rappeskr:s ursprung säger ERIC BURGER att den är från Stockholm. Han sammanställer den med Ridderholmshandskriften till "die beiden Stockholmer Handschriften".⁶ I. LAGERCRANTZ säger däremot, att man ingenting vet om handskriftens ursprung.⁷

Fyndet av Madesjöskr. och sammanställningen av denna med Rappeskr. begrundar vårt påstående, att Rappeshandskriften ingalunda avspeglar sångsättet i huvudstaden, utan i stället bör sammanställas med sånghandskrifterna från Kalmar stift vid denna tid. Fr. a. hänvisas till det sätt varpå Rappeskr. meddelar mässordinariet.

Av intresse för klarläggande av Rappeshandskriftens ursprung äro vidare omständigheterna, genom vilka den hamnat på Kungl. Biblioteket. I handskriften har antecknats, att den är "Gifwen till Kongl. Bibliotheket af Alex. Br. Rappe d.2 nov. 1852". Givarens namn har sedan knutits som beteckning till handskriften.

Vem var denne Alex. Br. Rappe? Det har i själva verket icke funnits någon person med detta namn. Givaren kan icke vara någon annan än Nils Breant Alexander Rappe, som levde en bohemaktig tillvaro i Stockholm omkring och årtiondena efter 1850. Han rörde sig hemtamt på bibliotek och i arkiv och framdrog understundom material av betydelse. Tidvis uppehöll han sig hos sin släkt i Kalmarbygden och förde även därifrån med sig som gåvor till Kungl. Biblioteket fynd, som kunde ha arkivintresse. På 1860-talet överlämnade han sålunda en bunt av diverse innehåll inbundet i pergament. Denne person har tydligen förmedlat den kalmaritiska sånghandskriftens överförande till Kongl. Biblioteket.⁸

Den säregna form, i vilken Rappeskr. meddelar de lutherska koralerna har belysts av Eric Burger i hans "Deutsche Kirchenmelodien in Schweden". Gentemot den föregående tidens lapidara stil möter Rappeskr. en "folkligt" rörlig rytm och en ny instrumental form. Den stilblandning, som därigenom träder fram var känd i Tyskland redan på 1500-talet

⁵ Eric Burger: Deutsche Kirchenmelodien in Schweden, (Kå 1932, Uppsala 1933), s. 237 ff.

⁶ A. a. s. 238.

⁷ I. Lagercrantz: Lutherska kyrkvisor I, s. 116. Helsingfors 1948.

⁸ Om Nils Breant Alexander Rappe hänvisas till Birger Schöldström: Mörkt och ljusst, Sthlm 1893. Uppsats om Rappe "Förakta mej, förakta mej"! (s. 127).

och nådde tydligen Sverige under sista tredjedelen av 1600-talet. Den blev dock här av kortvarig betydelse. Redan Rid darholmshandskriften (1694) och sedan Kor alpsalmboken (1697) följde en ny riktning. För redigeringen av melodierna i Kor alpsalmboken utnyttjades både Rappehskr. och Rid darholmshskr. och deras typer kombinerades understundom.⁹ — Denna rytmiska och instrumentala form präglar sålunda icke endast Rappehskr. utan även Madesjöhskr.

Bakom den omvandling av koralerna, som skett i Rappehskr., vill man förmoda en bestämd skapande personlighet. Är det riktigt att Rappehskr. liksom Madesjöhskr. hade sitt ursprung i Kalmarbygden, förbluffas man av, att en så avlägsen landsända kunde frambringa två sådana vittnen om skapande musikkultur som de båda handskrifterna. Rimligtvis kan det icke ha funnits alltför många, som varit i stånd till en sådan självständig skapelse. Tiden för hans verksamhet kan ju dessutom genom Rappehskr:s uttryckliga datering fixeras till 1670-talet.

En man höjer sig över mängden som musiker i Kalmar stift vid denna tid, så vitt förhållandena äro oss bekanta. Om den åsyftade berättar Kalmar stifts herdaminne följande.¹⁰

År 1671 överlämnade cantor scholae i Kalmar och hospitalspredikanten där *Israel Olai Leimontanus* till Kalmar domkapitel en provpsalmbok med sångnoter, vari funnos även en del nya av honom själv komponerade melodier. Genom biskop Schüttes försorg blev psalmboken sänd till ärkebiskop Baazius och prästeståndet i riksdagen, som emellertid förkastade den med motivering att det skulle uppstå förvirring i församlingen, om varje landsända finge sin egen psalmbok och icke använde den allmänt vedertagna Uppsalpsalmboken.

Leimontinus nedlade stor möda på sångundervisningen. Han införde även instrumentalmusik i Kalmar skola. — År 1677 blev L. kyrkoherde i Förlösa, vid vilken befattning han kvarstod till 1695, då han återgick till hospitalet i Kalmar. Äktenskapliga konflikter fördystrade L:s liv.

Det ligger nära till att sammanställa denne man med Rappehskr:s och Madesjöhskr:s originella koralform, eftersom tiden för Rappehskr:s tillblivelse sammanfaller med Leimontinus verksamhetstid. Vilken annan känd person i Kalmarstiftet skulle eljest kunna komma i fråga?

Min hypotetiska sammanställning av Rappehandskriften och Leimontinus har fått sin bekräftelse.

Handschriftsvolymen C: I i Förlösa kyrkoarkiv innehåller handstilsprov av Leimontinus dels i det protokoll han själv förde, då han installerades 1677 som kyrkoherde i Förlösa, dels i de räkenskaper han förde under sina år där. Enligt expertundersökning¹¹ föreligger ingen tvekan om, att samma hand gjort dessa anteckningar och utfört Rappehandskriftens ur-

⁹ Hänvisas till Burgers framställning i anf. a. s. 237 ff.

¹⁰ Bror Olsson: Kalmar stifts herdaminne II, s. 63.

sprungliga parti. Undersökningen ger alltså som resultat att *Israel Olai Leimontinus* har utfört *Rappehandskriften*.

Den provpsalmbok, som förelades ärkebiskopen och prästeståndet 1671, präglades även ur melodisynpunkt av en från det vanliga främmande ande, eftersom däri med all säkerhet återfanns Leimontinus genom hans handskrivna sångbok kända koraltyp. Å andra sidan betydde hänskjutandet av Leimontinus' provpsalmbok till prästeståndet, att hans sångsätt blev känt i Stockholm och sålunda kunde påverka Koralsalmbokens melodiska utformning.

En fråga av visst intresse är, om vi i vår nu gällande Koralsbok äga någon eller några av Leimontinus komponerade melodier. Följande kunna därvid komma i fråga:

Nr 2 Du som härlig ställde,

Nr 35 Vänligt över jorden glänser,

Nr 108 Han lever! O min ande känn.

Om dessa anger Koralsboken att de första gången äro kända från *Rappehandskriften* och kunna förmodas vara av svenskt ursprung.

Här skall emellertid åter erinras därom, att *Rappehandskriften* består av två delar, en ursprunglig del, som Leimontinus skrivit, daterad till 1675, dels en senare, innehållande julens och påskens ordinarier med tillhörande högtidspsalmer. Till Leimontinus ursprungliga handskrift hör av de tre endast nr 2 (Text hos Leimontinus: Frögder eder alle i thenna christenheet). Såväl 35 (L: Jesu tu tigh sielf uppväckte) som 108 (L: Then Herran båld) tillhöra det senare tillägget. Den som utarbetat "Uppgifter om melodiernas ursprung m. m." i Koralsboken och utsatt årtal vid koralerna har icke tagit hänsyn till detta förhållande utan anger årtalet 1675 för alla tre.

Den av de tre koralerna som med största sannolikheten kan tillskrivas Leimontinus själv, är alltså koralen till Frögder eder alle. Naturligtvis kunna även de två andra per traditionem återgå på Leimontinus.

Till sist skulle jag vilja föreslå, att det föga korrekta namnet *Rappehandskriften* hädanefter utgår, och att *Israel Olai Leimontinus* får en senkommen upprättelse därigenom, att hans namn knytès till den sånghandskrift, han utarbetat, och att denna hädanefter benämnes *Leimontinushandskriften*.

Jan Redin.

¹¹ Fil. Dr Bror Olsson, Lund, har jag att tacka för denna undersökning.

En liturgisk färgcanon från 1758

Förra året publicerades i denna tidskrift en liturgisk färgcanon från 1700-talet.¹ Den härrörde från Övergrans kyrka i Uppland, där en detaljerad växling av paramenter under kyrkoårets olika delar var genomförd. Guldbroderade paramenter användes vid de största högtiderna, rött vid pingsten och blått under fastan, men av allt att döma spelade textiliernas kvalitet en större roll än deras färg, när det gällde att placera in dem i en viss kyrkoårstid.

Man kan emellertid fråga sig, om denna färgcanon är ett unicum eller om den avspeglar en allmän tradition. I det följande skola vi närmare betrakta en del material, som kan hjälpa oss att besvara den frågan.

En färgcanon från Riddarholmskyrkan i Stockholm, daterad 1758, är uppbyggd efter samma principer som den vi tidigare behandlat. Den återfinnes i en inventariebok med signum N: 1 g, nu i Stockholms stadsarkiv, och har i ofullständigt skick publicerats i serien Sveriges Kyrkor, där band II av Stockholms kyrkor behandlar Riddarholmskyrkan. De partier av denna färgcanon, som gäller mässhakar och antependier, publiceras här i sin helhet. Av utrymmeskäl har endast den fullständiga beskrivningen av mässhakarna medtagits; för antependierna hänvisas till Sveriges Kyrkor. Inom parentes hänvisas till varje föremåls nummer och anskaffningsår enligt förteckningen i Sveriges Kyrkor.

Inventarium öfver Kongl. Riddareholms Församlingens Tillhörigheter, uprättat 1758 i November.

(Förteckningen upptager först de mässhakar, som kasserades vid inventeringen)

Nu blefvo altså genom Kyrkoherdens D. Petterssons Frus vård och föranstaltande den öfrige skruden förbättrad och satt i brukbart stånd, så at nu äro följande vid Kyrkan befintlige Mässhakar nemligen.

1o En Mässhake med Pärle stickare arbete rik af Guld med brun botten, underfordrad med guld moir och Christi Crucifix broderadt af Silfver på Ryggen och Dodskalle ned under, samt en Sol, med Hennes Kongl. Majts Riks Änke Drottningens HEDVIG ELEONORA inbundna namn fram på brostet, och af Silfver broderadt gifven d: 1 April Ao 1705. hvar til ock är et Mellantyg af Grof Slessing. (Sv. K. nr 4; 1705)

NB. Denna är Den Dyrbaraste och brukas allena på forsta Dagen i Stora Högtider.

2o En Mässhake af Svart Sammet underfordrad med hvit Atlask, hvaruti är sydt med Silfver och svart silke, samt silfveruddar rundt omkring Korset, jämväl en hålig och genombruten silfverspets rundt omkring

¹ Svenskt Gudstjänstliv 1951 s. 8—11.

mässhaken, och en Smal Do omkring Halsen, jämte I. H. S. Sydt af Silfver på Bröstat, förärd af Jungfru Juliana Scherberg år 1709. Denna Mässhake blev nu förbättrad med inemot et par alnar Sammet, samt ny Silfverspets omkring Halsen, och nytt foder av svart Lärft. (Sv. K. nr 130; 1709)

NB. Denna Mässhake brukas i Fastlags tiden, samt på stora Bönedagar. 3o En Mässhake af Silfverduk som i 1738 års inventario befinnes beskrefven sålunda: frampå med I H: S. och bak på med Christus på korset, altsammans af Guld broderat, rundt omkring med 3. fingers breda Guldgalonar garnerad, och med grönt Guldmoir fordrad. Förärd af Högvalborna Fröken Emerentia von Düben år 1728. Denna mässhake blev nu reparerad och förbättrad med den Pulpet Lappen, som var af samma slags tyg, och den broderade Stjernan som förut var på den gamla casserade Moirs Mässhaken under No 1. samt fodret och något annat som söndrigt vardt.

NB. Denna Mässhaken, hvilken förut blifvit brukad hvar Gudstjenstdag, blef nu tilordnad at brukas allena på annan och fjerde dagar i högtiderne, samt andra stora helgedagar.

4o En Mässhake af rödt Sammet med breda Guld Galoner omkring samt på ryggen et kors af breda Guldgalonar och fram på Bröstat med I. H. S. märkt ned vid kanten med följande Bokstäfver T. G. B. A. M. O. 1754. Förärd år 1754 af Hans Excellence Riks Rådet och Commendeuren af Kongl. Majts Orden Högvalborne Herr Grefve Thure Gabriel Bjelcke och dess Grefvinna Fru Anna Margreta Oxenstierna. (Sv. K. nr 173; 1754)

NB. Denna Mässhake brukas allena på första Dagen i stora Högtider. 5o En Mässhake af rödt tryckt roseradt Sammets Schagg, med Kors på ryggen af genombrutna Guld- och Silfver- Galoner, samt uddiga Galoner i Kanterne och omkring halsen; förfärdigad utaf de genom ofvananföorde urbrända Silfver samlade Medel år 1758. (Sv. K. nr 174; 1758).

NB. Denna Mässhake är den som nu brukas alla söndagar.

ALTARE-KLÄDEN.

(Förteckningen upptager först de föremål som kasserats)

Nu äro följande vid Kyrkan befintlige Altare Kläden Nemligen.

1o Et Altare Täck, Pärlestickare arbete Rikt af Guld, underfodrat med Gult Tubin och en guldfrans nedantil, samt en Kappa ofvantil med guldfransar . . . (Sv. K. nr 3; 1705).

NB. Detta brukas allena 2de Dagen i stora Högtider.

2o Et Altarkläde af svart Sammet . . . (Sv. K. nr 119; före 1737).

NB. Detta är det nu varande bästa utaf de svarta och brukas alla Bönedagar.²

² I Sv. K. är citatet ur 1758 års inventarium felaktigt.

3o Et Altarkläde af Svart Sammet med Konung Gustaf Adolphs Namn och 2ne Sverges Wapen brodderade samt Gull- och Svarta Silckes Fransar på Kappan ofvantil, . . . (Sv. K. nr 1; 1633).

NB. Detta börjar väl nu blifva nog fallande, dock brukas det alla Fastlags och Advents Tider.

4o Et Altare Kläde af Svart Kläde med Fransar ofvantil vid Kappan underfodrat med Svart Lärft: War nog förslitit och blef efter Högstsal. Drottning Ulrica Eleonora begrafning, då det med olja befläckades, någorlunda Lagadt i Husgeråds Cammaren, så at det kan vara ännu brukeligt. (Sv. K. nr 61; 1688).

NB. Detta brukas nu i Bönestunderne i Passions Tiden.

5o Et Altarekläde af hvit Silfver Duk . . . (Sv. K. nr 120; 1728).

NB. Detta altarkläde brukas allena 4de Dagarne i Högtiderne, samt andra helgedagar; och til detta täcke är den under No 3. anförde Mässhaken svarande.

6o Et Altarekläde af rödt Tryckt roseradt Sammets Schag . . . (Sv. K. nr 169; 1758).

NB. Detta brukas nu alla Söndagar, och är dertil svarande den under No 5 ofvan anförde Mässhaken.

7o Et Altarekläde af rödt Blomeradt Gyllenduk med Fransar af Gull och Silcke på Kappan, . . . (Sv. K. nr 2; 1636).

NB. Detta Kläde brukas alla Apostledagar och alla 3dje Dagar i Högtiderne; och har nu ingen til sig svarande Mässhake.

8o Et Altare kläde af rödt Persianiskt tyg, blommor med blått Silke och litet Silfver uti . . . (Sv. K. nr 118; 1704).

9o Et Altarekläde af Carmosin Rödt Sammet, öfveralt rundt omkring samt i hörnen med breda Guldgaloner garneradt, ofvantil en bred Guld Frans; . . . (Sv. K. nr 170; 1759).

NB. Detta brukas nu allena den Forsta Dagen i Stora Högtiderne, och emot detta täcket är den röde sammets Mässhaken svarande som Hans Excellence Gref Bjelke skänkte år 1754 och står uppförd under No 4 bland Mässhakerne.

De flesta av dessa textilier torde ha förskingrats vid Riddarholmsförsamlingens upplösning 1807. Mässhaken nr 1 samt antependierna 1, 3 och 7 äro bevarade och avbildas i Sv. K.

Låt oss studera förteckningen närmare! Både vid mässhakarna 1 och 4 står uppgiften, att de brukats "allena på första Dagen i stora Högtider". Måhända innebär detta, att altartjänsten dessa dagar förrättats av två präster i skrud. Två präster i mässhake för altaret förekom i hovförsamlingen redan under 1600-talet³ och torde under 1770- och 1780-talen ha varit regel i flera stora stadsförsamlingar.⁴ Det är dock vanskligt att draga några säkra slutsatser av denna enda notis. Skrudarna kan ju ha använts vid olika högtider, eller också har den äldre skruden degraderats

till annandagarna, vilket enligt förteckningen skett med det tillhörande antependiet, nr 1.

För vissa kyrkoårstider synes färgen ha spelat in. Sålunda användes svart under fastan och advent, vilket är naturligt utifrån dessa dagars botkaraktär. Också på böndagarna användes den svarta färgen, ty dessa dagar voro ju botdagar. I Övergran använde man dessa dagar den blå fastemässhaken. Böndagarnas fastekaraktär framgår också av en uppgift från Barva i Södermanland, där i 1657 års inventarium står följande notis: "En blåå mässhake brukas på bönedagarna."

Rött vid pingst och på apostladagar är i överensstämmelse med allmän medeltida tradition, rött på söndagarna under trefaldighetstiden förekommer bl. a. i England, exempelvis i en färgcanon från Wells cirka 1340.

Att färgen även i Riddarholmskyrkan spelat en relativt underordnad roll framgår bl. a. av de olika paramenternas förflyttning från den ena kyrkoårshögtiden till den andra, beroende på nötning resp. upplagning, oberoende av färgen. Så är bl. a. fallet med mässhake 3 och antependium 4.

Färgen har måhända även i äldre tid spelat en underordnad roll. Här skall blott hänvisas till konung Magnus Erikssons testamente⁵ och till ett inventarium från Visby domkyrka från år 1585. I det senare heter det: En röd förblommede fløjels messehagell, till höjtiders brugh.

Tho andre messehægeler aff forgyldene stuk till hwer søndags brugh.

I detta sammanhang skall även hänvisas till en färgcanon, vilken använts i Vadsbro kyrka i Södermanland.⁶

Bengt Stolt.

³ D. Lindquist, Hovförsamlingens liturgiska tradition, s. 38, anför en uppgift från 1690.

⁴ Till flera av dessa anskaffas nämligen vid denna tid två mässhakar av exakt samma utseende. Tidiga belägg är Stockholms Adolf Fredrik 1775, Örebro Nicolai 1777 samt Uppsala domkyrka och Stockholms Sta. Katarina 1791.

Albertrandi (Samfundet S:t Eriks årsbok 1933, s. 104, citerad i H. Andersson, Om gudstjänstliga bruk och ceremonier, s. 76) uppger, att på 1790-talet i Stockholms kyrkor "vid stora högtider brukas ritualen med diakon och subdiakon efter katolskt mönster". Måhända har de båda assisterande prästerna vid sådana tillfällen varit klädda i lika mässhakar. Tre präster i mässhake tjänstgjorde vid Vretaklostets kyrkas återinvigning 1767, biskop i kåpa och två präster i mässhakar vid Adolf Fredriks kyrkas invigning 1774. Å andra sidan var alban i bruk hela 1700-talet och brukades ännu vid Marcus Wallenbergs biskopsinvigning den 14 sept. 1820 i Linköping, då sex "Capellaner . . . in albis" omtalas (Linköpings stifts tidningar 1820 s. 70).

⁵ Diplomatarium suecanum 4069, anført i Hildebrand Sveriges Medeltid (Sthlm 1898—1903) del III sid. 525—527 samt i Branting, Textil skrud i svenska kyrkor, Sthlm 1920, sid. 198.

⁶ Lars Hallman: Blacksta och Wassbro soknar 1748 och 1759, utg. i serien Arkiv för svensk konst- och kulturhistoria II, 1917, s. 65. Svart, brun och violbrun

Medeltida litanior från Västerås

De medeltida liturgiska dokumenten från Västerås stift äro icke särskilt talrika. Mässtraditionen blev aldrig fixerad i något tryckt missale. Vår kännedom om de kyrkliga förrättningarna i Västerås stift är ytterst bristfällig, enär intet manuale är bevarat vare sig i handskrift eller i tryck. Däremot trycktes i Basel 1513 ett *Breviarium Arosiense*, vilket innehåller fullständiga formulär för de kanoniska bönetimmarna. Vidare trycktes vid medeltidens slut ett ståtligt *graduale* för Västerås stift — det enda tryckta *gradualet* i Sverige. Vissa missale- och *breviariehandskrifter*, som genom senare forskning dragits fram i ljuset, komplettera kännedomen om den liturgiska traditionen i Västerås stift.¹

Även de bevarade litaniorna från Västerås stift äro fåtaliga. Intet formulär för *visitatio infirmorum* eller *benedictio fontis*, vari allhelgonalitanian plögade ingå, är bevarat. En fullständig litanian finnes däremot i det ovannämnda *breviariet* av år 1513.² Den visar stiftets officiella litanian vid medeltidens slut. Ytterligare en litanian återfinnes i en senmedeltida *breviariehandskrift*. Denna handskrift, som är i oktavformat, bär signum A 102 och förvaras i Kungliga biblioteket i Stockholm. Litanian återfinnes å fol. 106 f. Ehuru likheterna med stiftstraditionen i Västerås äro påtagliga, uppvisar litanian dock avvikelser i jämförelse med det officiella *breviariet*. Dess ålder kan uppskattas till 1400-talets allra sista decennier, vilket visas av några mycket sena helgon. Katarina av Siena kanoniserades först 1461. Ännu senare är Katarina Ulfsdotter av Vadstena. 1474 gav påven Innocentius VIII birgittinerna tillåtelse att fira hennes festdag (22/3) *cum officio et missa*. 1489 skedde hennes translation. Årtalet 1474 måste sålunda betraktas som *terminus post quem* för litanian i A 102. Då denna viktiga och intressanta litanian icke tidigare blivit föremål för undersökning kommer den här nedan att publiceras samt förses med kommentarer.

färg användes vid de största högtiderna, en gammal röd mässhake vid övriga nattvardstillfällen. De som brun resp. violbrun betecknade mässhakarna voro enligt kyrkobeskrivningen i Sörmländska kyrkor violetta 1600-talsmässhakar med applicerade vapensköldar.

¹ Se härom T. Haapanen, *Verzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors* 1 s. 184; 187. Hfors 1922 (Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter. 4); T. Schmid, *Smärre liturgiska bidrag* 4 (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 19. Upps. 1932).

² Fol. 236 f.

- Sancta Maria, ora pro nobis.
 „ dei genitrix.
 „ virgo virginum.
 Sancte Michael
 „ Raphael
 „ Gabriel
 „ Vriel
 Omnes sancti angeli et archangeli.
 Omnes sancti beatorum spirituum ordines.
 Sancte Johannes Baptista.
 Omnes sancti patriarche et prophete.
 Sancte Petre.
 „ Paule.
 „ Andrea.
 „ Iacobe.
 „ Iohannes.
 „ Philippe.
 „ Bartholomee.
 „ Mathee.
 „ Symon.
 „ Thadee.
 „ Mathia.
 „ Marce.
 „ Luca.
 „ Barnaba.
 Omnes sancti apostoli et ewangeliste.
 Omnes sancti discipuli domini.
 Omnes sancti innocentes.
 Sancte Stephane.
 „ Laurenti.
 „ Vincenti.
 „ Erice.
 „ Henrice.
 „ Olaue.
 „ Eskille.
 „ Botuide.
 „ Cosma.
 „ Damiane.
 „ Fabiane.
 „ Sebastiane.
 „ Georg.
 „ Dyonisi cum sociis tuis.
 „ Maurici cum sociis tuis.
- Sancte Ypolite cum sociis tuis.
 „ Gereon cum sociis tuis.
 Omnes sancti martyres.
 Sancte Siluester.
 „ Gregori.
 „ Augustine.
 „ Martine.
 „ Ambrosi.
 „ Iheronime.
 „ Nicolae.
 „ Sigfride.
 „ Anthoni.
 „ Egidi.
 „ Bernarde.
 „ Francisce.
 „ Dauid.
 Omnes sancti confessores.
 Omnes sancti sacerdotes et leuite.
 Omnes sancti monachi et heremite.
 Sancta Maria Magdalena.
 „ Maria Egyptiaca.
 „ Anna.
 „ Katherina.
 „ Margareta.
 „ Barbara.
 „ Agnes.
 „ Lucia.
 „ Helena.
 „ Birgitta.
 „ Ursula cum sodalibus tuis.
 „ Agata.
 „ Helisabeth.
 „ Cecilia.
 „ Cristina.
 „ Martha.
 „ Gertrudis.
 „ Valburgis.
 „ Appollonia.
 „ Katherina de Senis.
 „ Katherina de Wastenis.
 Omnes sancte virgines, uidue et continentes.
 Omnes sancti.
 Propicius esto.

Som synes inledes litanian på sedvanligt sätt med jungfru Maria, den främsta av kyrkans många helgon. Härefter följa änglarna, vilken grupp är värd att närmare observeras. Alltsedan fornkyrkan har dyrkan av ärkeänglarna hört med till kyrkans kult. Mikael har redan i Sacramentarium Leonianum fem mässor. Senare tillkommo Gabriel och Rafael. Denna trio plägar återfinnas i alla medeltida litanior. A 102 har emellertid därtill en fjärde ärkeängel, nämligen Uriel. Förekomsten av denne i en svensk litanian återspeglar ett stycke ytterst intressant liturgihistoria.

Uriels namn hör samman med den judiska apokalyptiken. Enligt Tob. 12: 15 och Hen. 20: 1 f. är denne en av de sju änglar, som stå inför Guds tron. Han räknades där också såsom en fjärde ärkeängel.³ I den medeltida judiska apokalyptiken förekommer Uriel flitigt. I den kristna kulten möter han redan under tidig medeltid. Kyrkan fann sig till slut föranlåten att ingripa mot änglakultens utväxter. Särskilt vände man sig mot att apokryfiska änglagestalter förekommo inom liturgien. Koncilier i Rom 745 och Aachen 789 förklarade, att endast sådana änglar, som förekomma i bibeln, fingo utnyttjas av kyrkans officiella liturgi.⁴ Fjärde lateransynoden 1215 godkände endast änglarna Mikael, Gabriel och Rafael. Däremot förkastades bl. a. Uriel, Raguel, Tubuel och Adinus som demoner.

Trots dessa förbud förekommer Uriels namn i den nu behandlade litanian. Denna kult torde ha varit koncentrerad till Västerås stift. Även andra belägg för Urielskult i Västerås finnas. Sålunda innehåller litanian i Breviarium Arosiense Uriels namn. Detta visar att urielskulden icke varit någon tillfällighet inom stiftet utan fastmera hörde med till den officiella kyrkliga liturgien. Företeelsen är vidare ett intressant belägg för huru man i länder, som lågo avlägset från kyrkans centrala ledning, kunde bibehålla ålderdomliga och rent av förbjudna element. Liturgien har för övrigt gärna en tendens att vilja konservera gamla moment.

I detta sammanhang bör påpekas att Urielskulden är betecknande för sambandet mellan judendomen och den medeltida liturgien. Även inom andra områden av den kyrkliga liturgien har man upptagit element från den judiska kulten. Detta gäller de medeltida exorcismerna,⁵ föreställningen om de 22 patriarkerna⁶ samt bruket av hebreiska ord och uttryck i böner och benediktioner.⁷

En intressant grupp i de medeltida litaniorerna är alltid de nordiska helgonen. Dessas inbördes placering växlade nämligen ganska avsevärt från

³ Se härom Hen. 9:1—10; 10:1—3; 4 Esr. 4:1; 5:20; 10:28.

⁴ Se närmare härom C. J. von Hefele, *Conziliengeschichte* 3 s. 539; 666. (Freiburg 1877).

⁵ Se H. Johansson, *Bidrag till den svenska manualetraditionen* s. 36 Lund. 1951 (Lunds universitets årsskrift N. F. 1:47, 6).

⁶ Ursprungligen från De tolv patriarkernas testamente.

⁷ Johansson, a. a. s. 36.

stift till stift. Vanligen bildade stiften omkring Mälaren en påtaglig enhet, där placeringen av helgonen skilde sig i förhållande till exempelvis Linköping.⁸ Litanian i A 102 och breviariet placera de typiskt uppsvenska helgonen Erik och Henrik främst. Först härefter står det norska helgonet Olof, som i sydsverige vanligtvis intog rangplatsen framför Erik.⁹ Även de uppsvenska Eskil och Botvid äro med i båda litaniorna.

En rangplats intager även David, Västmanlands apostel. Denne var dock ingen martyr och är därför upptagen bland bekännarna. Helgonet hade i Västerås festgraden totum duplex, den högsta i Sverige. Utanför sitt hemstift var hans kult mycket litet utbredd. I Västerås förekom den sällsynta Davidssekvensen Ante mundum.

Ett intressant helgon är den tidigare i förbigående omnämnda Katarina av Siena. Den berömda mystikern förekommer i A 102 men har icke upptagits i den officiella stiftslitanian. Såsom dominikantertiar tillhörde hon klosterhelgonen. Dominikanordens inflytande på den medeltida svenska kulten är betydande. Särskilt gäller detta Åbo stift. Men även i Västerås har dominikanernas inflytande varit stort, varför förekomsten av ett typiskt dominikanhelgon i en Västeråslitania ingalunda är förvånande. Västerås erhöll tidigt ett dominikankonvent. Ätminstone två av stiftets biskopar tillhörde denna orden, nämligen Israel Erlandsson (biskop 1309—29) — dominikanernas främste representant i vårt land under 1300-talet — samt efterträdaren Ödgissel Birgersson (biskop 1329—52).

Flera typiskt senmedeltida helgon äro med i de nu behandlade litaniorna. Hit hör den tidigare omnämnda Katarina av Vadstena, Birgittas dotter, vilken återfinnes i A 102. Hennes kult har huvudsakligen varit koncentrerad till Vadstena kloster men har även som synes vunnit spridning till grannstiften. I det senare breviariet har hon dock icke medtagits i litanian. Där återfinnes endast det fornkyrkliga helgonet Katarina av Alexandria, vilken räknades till quattuor virgines och sällan saknas i någon medeltida litania.

Breviariet innehåller i gengäld flera senmedeltida helgon, som saknas i handskriften. Hit hör skarahelgonet Brynolf, beatificerad 1492. Det rådde oftast osäkerhet, om ett beatificerat helgon borde upptagas i allhelgonalitanian eller ej. Beatifikationen tillät ju endast en lägre grad av kult och var ingalunda att jämställa med kanonisation. Brynolfskulten var givetvis koncentrerad till Skara stift¹⁰ men har sporadiskt spritt sig till

⁸ Se Johansson, Svenska litanior från medeltiden s. 47. (Svenskt gudstjänstliv. 26:2. Lund 1951).

⁹ Johansson, Olofskulten i Skara stift under medeltiden s. 7 (Julhälsningar till församlingarna i Skara stift 1949).

¹⁰ Om Brynolf se närmare Schmid, Smärre liturgiska bidrag 10 s. 103 (Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen. 23. Upps. 1936) T. Lundén, Sankt Brynolf (Credo. 27. Upps. 1946).

andra stift. Senare har i handskrifterna A 102 noterats, att den tryckta litanian har utökat helgonskaran, bl. a. med Brynolf.

Ytterligare några karakteristiska egenheter i Västerås stifts helgonkalender må slutligen framhållas. Den 15/1 firades Josefs fest, vilken hade simplex grad.¹¹ Endast i Västerås stift är denna fest belagt. I någon av de nu behandlade litaniorna har denne nutritius Domini dock icke kommit med. Karakteristiskt för stiftet är vidare firandet av Knut Lavards dag den 7/1 med så hög festgrad som duplex. Därutöver firades Knut den heliges dag, 10/7. Andra egenheter i stiftet är förekomsten av Edmunds och Lasarus' dagar, vilka återfinnas såväl i det handskrivna som tryckta breviariet. I många fall äro stora likheter med grannstiftet Strängnäs helgonkalender påtagliga.

Hilding Johansson.

En nationell botpsalm från stora ofredens år

Bland de bevarade handskrivna psalmerna och andliga visorna från Sveriges stormaktstid märks en botpsalm med ingressen "Wächtare hwad lijder natten / Wächtare hwad blijr det af". (Uppsala universitetsbibliotek: Palmskiöldska saml. 394). Den är skriven av Beata Plenningschiöld. Vem denna Beata Plenningschiöld varit, synes svårt att besvara. Inga personalverser eller likpredikningar kunna giva besked om hennes levnadsöde. Elgenstierna känner icke till någon av släkten Plenningschiöld med namnet Beata. (G. Elgenstierna, Den introducerade svenska adelns ättartavlor, V, 1930, sid. 767). Den flitige samlaren och upptecknaren Anders Lignell har ej heller vetskap om någon Beata Plenningschiöld. (A. Lignell, Beskrifning öfver grefskapet Dal, I, Stockholm 1851, sid. 241).

Då släktens stamfader Mattias Eriksson Plenning adlades 1654 och ätten utdog på svärdssidan på 1680-talet, så måste författarinnan till ovan nämnda psalm ha varit född någon gång under 1600-talets mitt eller årtiondena närmast efter. Mattias Plenning, som av allt att döma varit en dugande man, var sedan 1642 borgmästare i Karlstad, häradshövding på Dal 1651. Han dog 1675. Hans litterära produktion inskränks till latinska orationer och gratulationer samt en skrift på svenska i samband med lagman Svante Stures begravning.

Mattias Plennings söner gingo båda ämbetsmannavägen. Den ene, Is-

¹¹ Festgraderna i Västerås stift voro följande: totum duplex, semitotum duplex, duplex, simplex, trium lectionum samt memoria.

rael, var först hovmästare hos Magnus Gabriel De la Gardie, blev 1671 häradshövding och dog ogift året därpå. (Elgenstierna, a. a., sid. 768). Den andre, Johan, blev häradshövding på Dal 1675 och dog 1685. Han var gift med Elsa Stake. (Lignell, a. a., sid. 242. Elgenstierna, a. a., sid. 768). Av Mattias båda döttrar Christina och Catharina var den förstnämnda gift två gånger. Första gången med sekreteraren i Göta hovrätt Erland Caméen och andra gången med löjtnanten Peter Gyllenspets. Catharina dog ogift. Av Johans döttrar blev Elsa Catharina gift med kapten Carl Ugglå, Birgitta med kyrkoherde Anders Brodin, Christina med kapten Hans Belfrage. Margareta och Maria dogo båda gifta.

I vilken av dessa syskonkretsar som Beata Plenningschiöld skall inlemmas, är omöjligt att med bestämdhet säga. Eftersom psalmen synes ha tillkommit under året 1710, så torde det förefalla mest sannolikt, att Beata tillhörde den senare generationen av ätten Plenningschiöld.

Psalmen är odaterad, men dess innehåll gör det möjligt för oss att fastställa ett tämligen säkert datum för dess tillkomst. Den giver uttryck åt den krigströtthet och den starka längtan efter fred, som kännetecknade den svenska hemmafronten efter krigsolyckorna i Ryssland. Svärdet härjar den svenska krigsmakten, och hungern spelar mordängeln roll i hemlandet. Inget hopp kan skönjas, och nöden ökar allt mera. Det är Herrens dom, som går i uppfyllelse över det svenska folket, och straffet verkställs av krig och hunger, som utför det som Herren har befallt.

Nöden var oerhörd i landet. Prästerna klagade bittert över att allmogen svält, och själva synes de delat sina församlingsbors öde. Domprosten Molin t. ex. påstod sig känna präster, som inte på månader haft bröd i huset, och prosten Rhodin i Skövde visste berätta, att i Västergötland fingo många präster hålla till godo med bröd bakat av ärthalm. Från många håll framfördes allvarliga påminnelser till de styrande, att landet önskade fred. (C. Georg Starbäck, Berättelser ur svenska historien, 7, Stockholm 1886, sid. 256 ff. S. Grauers, Den svenska riksdagen under den karolinska tiden i Sveriges riksdag I: 4, 1932, sid. 137. Dens., Några bidrag till oppositionens historia under Karl XII i Karolinska förbundets årsbok 1921, sid. 206 ff. B. Wahlström, Studier över tillkomsten av 1695 års psalmbok, Akad. avh. Uppsala 1951, sid. 226 not 4. H. W. Tottie, Jesper Svedbergs lif och verksamhet, II, Akad. avh. Uppsala 1886, sid. 240).

Det är emellertid icke denna anda av krigströtthet och fredslängtan, som i sista hand hjälper oss att datera Beata Plenningschiölds psalm. Det som giver anledning till den tämligen bestämda dateringen 1710 är den femte versen, som anspelar på pesten, vilken började sina härjningar från augusti månad 1710. Då Birgitta Plenningschiöld jämte sin make, prästen vid Stora barnhuset i Stockholm Anders Brodin, och en dotter avledo i pesten 1710, är det mycket som talar för att psalmen tillkommit med anledning av dessas död.

Psalmen beskriver, hur de kloka försöka fly bort, då annat ej hjälper. Detta är ett vanvettigt företag, dömt att misslyckas, ty vem kan fly för Gud. "Men hielp Gud hwart will wij lända / Undan för den Högstes hand / For man än till hafsens ända / Herren oss der räcka kan." Psalmversen kan visserligen sägas gå tillbaka till ett bibelord, Psalt. 139: 9—10: "Togo iagh morgonrodans wingar och blefwe ytterst i hafwet, så skulle doch tin hand ther föra migh och tin högra hand hålla migh", men den återgiver dock något som psalmförfattarinnan upplevt. När pesten kom till Stockholm, flydde många därifrån ut till landet och till småstäderna, sedan det visat sig, att de sanitära skyddsåtgärderna icke kunde hindra farsoten att gripa kring sig.

Pesten hade tagit sin början redan 1707 i områdena vid Krakau och Lemberg och drog sig sedan under följande år mot norr. I Preussen avledo t. ex. så mycket folk, att skörden icke kunde bärgas. Svenska regeringen vidtog flera stränga åtgärder för att hindra pesten att tränga in i Sverige, men när ryssarna utsatte Baltikum för de beryktade våldsamma plundringarna, flydde en stor mängd människor från Estland och Lifland över till Sverige. (Starbäck, a. a., sid. 260. Om pesten se även O. T. Hult, Pesten i Sverige 1710 i Hygienisk tidskrift för år 1915. Dens., Några anteckningar om pesten i Blekinge och på örlogsflottan 1710—1711 i Tidskrift i sjöväsendet för år 1915. Louise Stenbock, Pestens framfart i St. Annae socken 1710—1711 i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1913—14. C. Grimberg, Den asiatiska pesten i Svenska folkets underbara öden, V, 1709—1759, sid. 183—208).

Många flyktingar lyckades trots den stränga bevakningen smyga sig in i Stockholm och förde därvid med sig smittan. Med våldsam kraft spred sig pesten i staden, och när den t. o. m. krävde sitt offer bland vaktmanskapet inne i slottet, beslöt hovet att fly. Hovet och regeringen hade annars ansett det som sin plikt att stanna kvar för att genom sitt exempel gjuta mod i befolkningen. Hovet kom att hösten och vintern hålla till i Sala, rådet i Arboga och hovrätten och kollegierna i Västerås. Under oktober månad nåddes kulmen. Det var särskilt kvinnor och barn tillhöriga de förmögnare samhällsklasserna, som drabbades hårdast.

En osund väderlek med tjockt töcken varade under hela den tid farsoten rasade. Vattnet övertäcktes av en grönaktig hinna. Brödet möglade, fastän det var nybakat. Fåglarna försvunno, och boskapen fick också släppa till sitt offer för att blidka mordängeln. Alla gästbud voro förbjudna, och de storståtliga begravingar, som tillhörde tidens livligt frekventerade fester, måste inställas. Särskilda pestgravar iordningsställdes. Detta retade flerstädes upp folkmassorna, så att upplopp och oroligheter förspordes från ett flertal platser i landet. Anhöriga flyttade liken från pestgravarna till familjegravarna på kyrkogårdarna. De dödas kläder och tillhörigheter, som enligt förordningarna skulle uppbrännas, blevo försälda. Många ställde till med väldiga kalaser för att döva sin ångest inför

pesten och den hotande döden. Allt detta bidrog till att ytterligare sprida den smittosamma sjukdomen. Inom Sverige och Finland dogo minst 100000 människor. Vissa landsändar som Öland och Blekinge förlorade halva antalet av sina bebyggare.

Det är knappast förvånansvärt, att psalmförfattarinnan liksom så många andra fromma människor komma att betrakta den fruktansvärda pestens härjningar som ett Guds gissel, som med svidande slag sökte väcka upp det sovande folket ur dess syndaslummer. (Jfr Jesper Swedbergs Säkra och bewärda helsomedel samt oförliknelig läkedom emot pestilentien. Dens., Gudelige dödstankar, dem en kristen alltid, helst i dessa dödliga krigs- och pestilens tider, bör hafwa. Dens., Sveriges beklagliga tillstånd — Öppet brev till församlingarna i Skara stift — samt en gudelig bönepsalm, som i denna fast bedröfliga krigs- och pestilens tiden i enskildt andakt kan brukas. Dens., Panacea coelestis. Himmelsk helsomedel. Dens., Säkra och bevärda helsomedel samt oförliknelig läkedom emot pestilentien. Skara den 9 jan. 1711. Bref till det wyrdige presterskapet i Skara stift, angående deras begrafningar, som dö av pestilentien. Dens., Bref till Skara stifts presterskap och församlingar om stora bönedagars firande. Dens., En prestmans plikt i dessa swära pestilens tider. Bref till presterskapet i Skara stift. Samtliga tr. i Skara 1711. Se vidare Swedbergs brev till prinsessan Ulrika Eleonora den 17 jan. 1711. Uppsala universitetsbibliotek: F 149 a).

Det svenska folket borde närmare taga sig före att begrunda meningen med dessa dödens härjningar. "Men om wij oss närmer toge / At beskåda Herrans sluth / Finna wij at han sin loge / Will med detta ränsa uth / Länge nog har Herren låckat / Oss til bättring åhr från åhr / Men wij hafwa tråtzat påckat / Swerige ingen skada når." Författarinnan anropar "väcktaren", om han icke kan se någon dager gry, men det är blott tröstlöst mörker. Det är "mörcke hiertan, mörcka siälar", som icke ha följt ljusets bud, utan framhärdat som mörkrets trälar. Därför har ljuset döljt sig för folkets ögon. Det myckna talet om mörkret syftar med all sannolikhet icke blott på syndens mörker utan även på det ovannämnda töcken, som vilade över landet fram till natten mellan Julaftonen och Juldagen, då äntligen frosten kom. Juldagsförmiddagen upplöstes dimman, och solen blev åter synlig. I psalmen säges dock det svenska folket ha orsak att prisa sin Gud, trots alla straff, ty han är så nådig, att han ännu icke har tagit bort "ordsens lius." Det ljuset får tyvärr icke lysa som det skulle i hemmen. Ingen lyfter ögonen mot bergen, varifrån hjälpen skall komma. (obs. psaltarciteringen).

De svenska hjältarna äro borta. De ha stupat för fiendens svärd. Bukens hjältar finnas kvar, men de ha ingen känsla för de armas nöd. De höra icke jämmern. De äro nöjda blott de kunna njuta livet, medan det ännu förunnas dem. Anspelningen gäller här de förut omtalade pestkalasen. Inför Guds domstol skulle egoismen en gång få svara för sin

osolidariska hållning gentemot landets fattiga, som hotade av sjukdomen icke hade mat för dagen.

Det sociala ansvaret, omsorgen om fattiga och värnlösa, kommer tämligen ofta till tals i stormaktstidens andliga diktning. I 1695 års psalmbok t. ex. möter detta redan i den första psalmen, psalmen om tio Guds bud. "Then fattiga tu gör bistånd / Vtaf titt godz och milda hand." (v. 8). Psaltarparafraserna, Gps. 32: 4, 34: 5, 52: 1 och 55: 2 behandla på liknande sätt nödvändigheten av att icke glömma den fattige. Av evangelieparafraserna ha nr. 204: 10, 208: 8 och 213: 8 (berättelserna om Lasarus, den orättrådige fogden och domedagsevangeliets) rätt kraftigt betonat, att det är en kristens plikt att "hielpa then arma i hans nödh / Som Gud oss böd / Thet rundeste wij kunne." (208: 8). Se vidare 225: 3, 260: 7, 261: 4, 297: 5, 309: 5—6, 322: 5, 357: 19 och 380: 6.

Även om Beata Plenningschiöld giver oss ögonvittnets syn på de nödställdas problem, så är hon säkert icke opåverkad av äldre tiders och samtidens psalmdiktning.

Författarinnan profeterar, att mammonsträlarna med sina fulla skrin och lådor skola ej komma undan vid den stora räkenskapsdagen. De kunna icke lösa sina själar ens med tusen tunnor guld. De kunna icke lindra plågorna och icke hindra döden. Farsoten medförde svåra plågor. Det är dessa, som författarinnan menar, att de rika icke kunna undslippa trots sin förmögenhet. Pesten började med huvudvärk, matthet och svimningar. Tungan fick en mörk beläggning. Redan på andra eller tredje dagen slog en böld upp, som snart nog fick en blåaktig färgton. Den sista fasen av sjukdomen yttrade sig i ett våldsamt raseri, som varade ända tills döden gjorde slut på plågorna.

De granna sminkade "larvorna" hade även sin skuld till straffdomen över vårt folk. Genom sitt lättsinne och sin högfärd hade de uppväckt Guds vrede. Nu få de spegla sig allesammans i dödens grop, fastän de söka gömma sig undan och fly. De ha varit med och drivit mängen till döden. Nu få de sitt straff. Den världsliga och den andliga rättvisans representanter ställas också till ansvar av Beata Plenningschiöld. De förra uppmanas att bota de olyckor, som drabbat folket därigenom, att orätt och överdåd tillåtits förgifta hela landet. Prästerna anklagas för att ha sett genom fingrarna med folkets synder och icke tillräckligt bestraffat det med Guds ord. "O I präster som ha tegat / Och ej låtit hördt Ehr röst."

Alla samhällsklasser av folket ha sin skuld, och alla ha de varit med och spunnit den snara vari de nu blivit fångade. Det finnes trots allt även något hopp för de trogna. Den av starkt bot- och väckelsepatos genomsytrade psalmen vill till sist peka på en räddning för de arma, för det fattiga och till undergång dömda svenska folket. Den grund varpå Guds vänner bygga kan icke slås sönder. När Herren räddade Lot ur Sodom, så skall han väl också rädda de sina ur denna syndens värld. "Men

I trogne warer trygge / Ändock I är' ganska få / Ty den grund hwarpå
I bygga / Skall i ewighet bestå / Det är Herren ingen möda / Utaf So-
dom frija Lott / Fast han oss än wille döda / Gör han oss dock ewigt
godt".

Lots historia är tämligen litet använd i svensk psalmdiktning. (Se t. ex. 1695: 275: 3). I den karolinska rikspsalmboken förekommer Lot-Sodom-motivet blott tvenne gånger. Det är i änglpsalmen "Gudh ware tack och ähra / För helga änglars wacht", Gps. 196: 6, där änglarna säges leda den fromme vid handen liksom de en gång ledde Lot "vhr eld och glödh". I psalmen om Guds ord och församling, Gps. 223, "Frögder eder i thenna tid / I som Christum bekänna", vilken är en slags versifierad trons historia, ägnas Lot en vers, den femte. "Lot wardt ock eij förderfwad tå / När Gudh Sodom förgiorde / Gudz änglar togen ther ifrå / Och frälsten, ty han trodde / Gudh sina wäl bewara kan / Ja, mitt i dödsens fahra / Ty Gudz Ord äro fast och sann / Säll är then them bewarar." I uppbyggelse-litteraturen däremot är Lot-motivet mycket vanligt. Se t. ex. änglabönen i Arndts Paradijs-lustgård, (Nyköping 1648, sid. 275), och Martin Mollerus, Praxis evangeliorum (Stockholm 1675, sid. 93 sp. 2).

Vem än Beata Plenningschiöld var, så var hon dock mäktig att införa Herren Gud tolka ett helt folks nöd och bära fram dess skuldbörda under rop om förbarmande. I svensk psalmhistoria kan hennes botpsalm vara ett ypperligt exempel på en religiös tillfällighetsdiktning, som framtvingsats av hårda yttre omständigheter. Den har en utpräglad nationell karaktär men den är fri från all chauvinistisk fernissa. Yttre framgångar och timligt välstånd te sig för dess författarinna som något tämligen betydelselöst jämfört med det som är det enda nödvändiga: att få en nådig Gud.

Bengt Wahlström.

Recensioner

Gösta Carleberg, Religiös lyrik genom tiderna. En antologi för skolan. Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag. Stockholm 1951.

Som titeln antyder är Carlebergs antologi avsedd för skolans bruk och tar närmast sikte på kristendomsundervisningen och i viss mån det litteratur-

historiska studiet. Boken har dock en stor uppgift att fylla även utanför skolans värld. Inte minst användbar torde den kunna bli i den del av församlingsverksamheten, som brukar gå under namnet "aftnar" (ungdomsförsamlings- etc.). Det är uppfriskande att möta det germanska kvädet om Kristus som Segerherren, som med fast hand styr sitt skepp över det vilda ha-

vet, medan "måsarne skria/böljorna svalla". Det är en god bild av Kristus-konungen, den segrande Messias.

Av den äldre kristna diktningen har medtagits flera partier ur den heliga Skrift. Sålunda är Psaltaren representerad med herdepсалmen och delar av den 42:a och 43:e psalmerna. Jobs bok är också med. Vidare märkes Magnificat, saligprisningarna och Paulus' "höga visa".

Utgivaren uppger, att han valt de olika hymnerna, psalmerna och dikterna efter sitt eget tycke och efter sin smak. Man kan väl därför knappast rikta någon anmärkning mot urvalet, även om läsaren då och då kommer på sig med att önska ett fylligare val t. ex. ur den rika medeltidsdiktningens skattkammare.

De svenska psalmböcker, som fått lämna material till antologien, äro den s. k. Olaus Petris psalmbok, här rubricerad som vår första psalmbok, och den karolinska rikspsalmboken av 1695. Det må vara tillåtet för en psalmhistoriker att sätta en bock i kanten beträffande Olaus Petris psalmbok. Det uppges i kommentaren till antologien, att denna utkom 1526 under titeln Någre Gudhelige Wijsor. Intet exemplar är bevarat, skriver Carleberg. Det är nog alldeles riktigt, att det inte finns något exemplar av denna psalmbok, och skälet till detta är helt enkelt det, att någon sådan psalmbok aldrig existerat. Professor Dick Helander i Uppsala har under sina forskningar rörande reformationstidens psalmhistoria kommit till den uppseendeväckande slutsatsen, att 1526 års psalmbok blott funnits till i fantasiens värld. Professor Helander har vid åtskilliga tillfällen offentligt framfört denna sin upptäckt, som även refererats av pressen. Se t. ex. Tidningen Upsala 26/4 1951. Det är beklagligt, att myten om 1526 års psalmbok fått en så förnämlig pla-

tering i denna antologi av religiös lyrik. Eftersom boken kommer att användas som lärobok, så lär det väl här dröja ännu någon tid, innan denna myt försvinner.

Bengt Wablström.

Corbinian Gindele: Lebendiger Choral. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg. 215 s. Kart. 7 DM.

Benediktinerklostret Beuron måste betecknas som det förnämsta sätet i Tyskland för gregoriansk praxis. Till detta kloster voro bundna så framstående lärare i den gregorianska koralen som Ambrosius Kienle och Dominikus Johner. Till samma kloster är knuten också Corbinian Gindele, Hindemiths lärjunge, som år 1951 utgav en ny korallära: Lebendiger Choral. Hans mål är att göra rättvisa åt det gamla konstverk som koralen utgör. Hans lärobok ger en klar och lättfattlig ingång i den gregorianska koralens teori och framför allt dess praxis. Där har han många goda råd att ge i fråga om rösten, analysen, rytmiken m. m. Intresseväckande är hans redogörelse för iktus, som han betraktar såsom en avart, en mildare form av den latinska aksenten. Han uppfattar iktus-strecket i Solesmer-munkarnas upplagor som ett helt litet taktstreck. Därigenom blir den föregående noten en upptakt för den efterföljande. Han redogör för olikheterna i den tyska och den franska skolans uppfattningar av iktus och ser med kritisk blick på båda. Ett av sina kapitel kallar han med rätta för fruktbar analys. Det kan ge också oss värdefull hjälp för uppfattningen av de melodisk-harmoniska krafterna såväl i fråga om formen som motiven.

A. Adell.

Bengt G. Söderberg, Svenska kyrkomålningar från medeltiden, Natur och Kultur, Stblm 1951.

Det är med stor tillfredsställelse man hälsar detta arbete, den första systematiska översikten av vårt lands medeltida kyrkomåleri i dess helhet. Författaren, som 1942 disputerade på en avhandling om de gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, besitter en stor dokumentarisk känedom om vårt medeltida måleri och äger dessutom en väldig förtrogenhet med hela det kulturhistoriska sammanhang, i vilket dessa stå inställda. Boken är intressant och mycket välskriven, och det rikhaltiga bildmaterialet är väl valt. Det har givetvis sina vådor att skriva om ett dylikt mammutämne, och det ligger i sakens natur att en del förbiseenden och felaktigheter smyga sig in. Men inför det totalintryck, som denna bok ger, förstummas all sådan detaljkritik. Bokens främsta behållning är den, att den för läsaren in i medeltidens bildvärld och ger en verklig orientering i hela det svenska kalkmåleriet. Boken innehåller också ett värdefullt ikonografiskt register. Man är förf. tacksam för hans säkerligen mycket tidsödande arbete, och man önskar boken stor spridning. Den har en verklig uppgift att fylla, bl. a. då

det gäller förståelsen av medeltidens fromhetsliv.

Bengt I. Kälström.

Olga Alice Nygren, Gudsmodersbilden i Finlands medeltidskonst, Söderström förlag, Helsingfors 1951.

Olga Alice Nygren publicerade 1945 sin avhandling *Helgonen i Finlands medeltidskonst*. Hon gav redan då prov på en stor kännedom om både det ikonografiska lärdomsstoffet och det i Finland befintliga materialet. Hennes nya arbete, *Gudsmodersbilden i Finlands medeltidskonst*, ger exempel på samma strålande samsyn. Förf. återger medeltidens mariologiska föreställningsvärld och belyser det med talrika exempel från Finlands kyrkor. Den som vill finna en nyckel till tolkning- en av de många Mariamotiven i våra kyrkor, bör icke försumma att läsa denna bok. Arbetet är också försett med rikhaltiga instruktiva illustrationer. Man finner vid studiet av denna bok ånyo, hur många band, som förena Finlands kyrkokonst med vår egen. Även ur den synpunkten blir läsandet av *Gudsmodersbilden i Finlands medeltidskonst* ytterst stimulerande.

Bengt I. Kälström.

Kyrkomusikdagar i Lund

Kyrkomusikdagar i Lund 12—14 maj 1952, anordnade av "Kyrkosångens Vänner" inom Lunds stift, blevo en minnesvärd upplevelse för de hundratals av präster, kyrkomusiker och andra intresserade, som mött upp i det sköna Lund några härliga vårdagar. Där fanns alla förutsättningar för en triv-

sam och givande samvaro: hög sakkunskap, brinnande intresse och en stämningfull omgivning i Lundagårds nyutslagna grönska. En "utsocknes" blir lätt betagen i det gamla Lund, där våren komer två à tre veckor tidigare än t. ex. på Gotland.

Men framför allt gavs högtidstäm-

ning från början till slut genom det rikhaltiga programmet med allt vad man månne begära av predikan, föredrag, orgel- och köraftnar. Måndagen begynte i den mäktiga domkyrkan där domprosten Nils Bolander predikade inspirerat om "den nya sången" (Uppb. 5:9). — Dagens förhandlingar fortsatte i Mikaelskapet, där biskop Anders Nygren hälsade ett 100-tal närvarande med ett ståtligt inledningsföredrag om "kyrkomusik och förkunnelse", vari han med talrika bibelcitater ur Psaltaren m. m. visade, att kyrkomusiken icke är bara en utsirning av gudstjänsten, ett "godtyckligt påhäng", utan är något väsentligt och ofrånkomligt, "ett av de medel med vilka evangeliet banar sig väg till människohjärtan". En lovsång måste utgå från Herrens väldiga gärningar, förkunnelsen därom måste utmynna i lovsång. Apg. 16:25 visar något om sammanhanget mellan bön och sång: "ur nöden bryter sången fram — evangeliet, ej våra egna känslor föder sången". Kyrkomusiken är sålunda förkunnelse, och orgeln skall vara ett verkligt gudstjänst-instrument. Våra dagars liturgiska rörelse får ej utan vidare godtagas: allt måste prövas, så att man behåller endast vad gott är. Som exempel nämnde biskopen den omstridda frågan om "elevation" vid nattvarden och biskopsmötets uttalande därom. En sådan i och för sig ofarlig ceremoni kan bli riskabel och leda till villolära, om man ej är på sin vakt. Det visar påvekyrkans nya dogm om "assumptio Mariae" (= hennes kroppsliga upptagande till himmelen): från början funnos vissa kyrkliga bruk, som nu krävde sin stadfästelse genom en ny dogm. "Elevationen" kan tolkas rätt, då vi däri se en symbol av Kristi reala närvaro. Men får den en falsk tolkning i riktning mot "förvandlingsläran", då är fara

på färde. Därför blev den i vår svenska kyrka förbjuden redan på 1590-talet. "Vi ska vara tacksamma för förnyelsens verk men på samma gång vaksamma, att det överensstämmer med evangeliet".

Kyrkomusikdagarnas genomgående grundtanke att "kyrkomusiken skall vara förkunnelse" betonades också av rektor Ingvar Sahlin, Sigtuna, i ett föredrag om "Koral och andlig visa". Den måste vara äkta, gripande och enkel. "Så skall prästen sjunga, att gudsordet därigenom tränger fram till människornas hjärtan". Vår koralbok är en skattkammare, ett arv som förpliktar till en väldig arbetsinsats. I söndagsskolan skall grunden läggas. Men för äldre borde koralaftnar ordnas eller övning efter slutad gudstjänst med tanke på kommande högtid. En "Geijerskola" i Ransäter med 7 sångtimmar i veckan under en årlig kurs av 7 månader står nu inför sin start och torde bli mycket betydelsefull för framtida kyrkosång. Talaren citerade till sist Kol. 3:16 — "där finns alltsamman".

Om "den liturgiska sången" talade utgivaren av denna tidskrift, kyrkoherden d:r Arthur Adell, under första mötesdagen. Härvid betonades, att "den gregorianska sången mer och mer blivit den svenska liturgiska linjen" och manade till att flitigt öva den för att levandegöra det stora gregorianska arvet. Förvisso en sak så viktig att den skulle kräva sitt särskilda kapitel.

På andra mötesdagen behandlades det kanske allra viktigaste huvudärendet: "om nya vägar och mål för Kyrkosångens vänners verksamhet" med inledningsanföranden av direktor Pehr Edwall och domkyrkoorganist Henry Weman, båda från Uppsala.

Den förre framhöll att kyrkomusiken och KSV måste röna påverkan av våra dagars teologiska nyorientering

kring gudstjänst och kyrkoliv. För KSV måste uppgiften bli att koncentrera uppmärksamheten på kyrkomusiken som gudstjänstfunktion. Med nu gällande kyrkomusikaliska böcker innebär detta ett världigt arbetsprogram, som kräver nya åtgärder: fortbildningskurser, kyrkomusikutbildning för präster och organisationer vid särskilda kyrkomusikinstitut i universitetsstäderna, effektivisering av kyrkokörernas studiarbete m. m. — För våra kyrkokörer måste det bli en angelägen uppgift att regelbundet utföra introitus-antifonierna på högtidsdagar och f. ö. uppliva koralängan. De måste arbeta sig djupare in i den gregorianska kyrkomusikens uttrycksformer ”med kontraktet som den naturliga arbetsenheten.” En framtidsväg vore att kyrkokör tillika blir studiecirkel (med möjlighet till statsbidrag).

Henry Weman talade om två linjer i kyrkosångsarbetet: den praktiska verksamheten och den teoretiska forskningen. Båda måste målmedvetet aktiveras. I universitetsstäderna borde KSV anordna ständigt återkommande kurser. Sambandet mellan Kyrkosångens vänner och Kyrkosångsförbundet bör stärkas, dock med bevarande av varandras egenart. — Men de teoretiska uppgifterna äro ej mindre viktiga. Vi ha fått en ny koralbok, men där kan vara åtskilligt att förbättra i fråga om de rytmiska koralerna och deras harmonisering. — Inledarens anförande utmynnade bl. a. i följande yrkanden: ”KSV:s centralkommitté måste uppstå från de döda. Stiftskretsarna måste ompröva sina funktioner. Hela KSV måste tänka igenom sitt förhållande till Kyrkosångsförbundet. Den liturgiska sångundervisningen för präster är en uppgift att överväga för KSV. Initiativet för framtida revisioner av gällande kyrkomusikaliska böcker måste ligga hos KSV.”

Den följande diskussionen underströk i sin mån dessa välbetänkta önskemål. Överhuvud fick man ett bestämt intryck av att KSV, landets äldsta sammanslutning för kyrkosång — av år 1888 i Skara, 1892 i Lunds, 1895 i Visby och ärkestiftet osv. — ännu har sin särskilda uppgift att fylla, nämligen att målmedvetet inrikta sig på kyrkosång och därmed gudstjänstlivets höjande. En angelägen uppgift i sanning! Vår evangeliska gudstjänst är ju själva hjärtpunkten i församlinglivet. Men om så är, då måste det också vara en angelägenhet av första ordningen att koralängan, altarsången och körsången få skönast möjliga form och utförande. Gamla KSV utgav för ett 50-tal år sedan en numera utgången koralbok med rytmiska koraler — låt oss få tillbaka en del av dessa! Harmoniseringen kan väl också behöva fördjupas med gamla haeffnerska tongångar. Präster behöva upprepade kurser för att göra sig mer förtrogna med den gregorianska stilen. Och våra sångbegåvade församlingabor — hur viktigt vore det ej att få dem övade i koralång! T. ex. genom en kort koralstund efter slutad högmässa som förberedelse till en följande högtidsdag.

För sådana ting kunde väl deltagarne i dessa sköna lundensiska kyrkomusikdagar ej undgå att inspireras, då de hörde så många ivriga röster förordade dem. Sköna och imponerande voro väl också minnena från domkyrkans 100:e musikafton sista dagen — G. F. Händels storverk ”Judas Mackabeus” — men den varaktigaste behållningen av det hela utgjordes dock, åtminstone för referenten, av den uppmuntran till nya kraftansatser, som ovan nämnda direktiv ingåvo.

Axel Klint.

Kyrkosångens vänner

KYRKOSÅNGENS VÄNNER. Från K. S. V:s årssammanträde i Stockholm den 8 jan. under Biskop Auléns ordförandeskap meddelas,

att en orgeldag kommer att anordnas i Stockholm under innevarande år,

att de K. S. V-kretsar, som uppgått i resp. stifts Kyrkosångsförbund allt fortfarande och med all makt böra vidmakthålla K. S. V:s speciella arbetsuppgifter, vilket är av största vikt,

att centralkommittén önskar en större aktivitet i kretsarnas arbete och att för detta ändamål tid reserveras vid stundande kyrkomusikaliska högtid i Lund för samtal om det lokala arbetet inom resp. kretsar,

att K. S. V. ämnar varmt stödja den blivande Geijerskolan i Värmland genom att föreslå en representant i dess styrelse, söka anskaffa donationer och genom att rekommendera ej minst musikaliska elever till denna skola,

att herrar ordf. och W. Åhlén utsågs att biträda domkyrkoorganisten Henry Weman vid utarbetandet av hans yttrande i remiss till Upsala domkapitel angående nyordning av afton-sångsgudstjänsterna,

beslut om hänvändelse till teol. fakulteterna i Upsala och Lund om anordnandet av en liturgisk-musikalisk kurs under h. t. 1952 för teol. studerande,

att herrar ordf. och W. Åhlén utsågs att med musikledaren i Radiotjänst förhandla ang. inspelning av orgelmusik på svenska orglar,

att ett barnkörledarmöte skall anordnas i Stockholm,

att centralkommittén beaktat det hot som riktas mot den blomstrande kyrkosångsrörelsen genom kyrkomötets

beslut att låta den i enhetstjänsten kantorsbefattning ingående läraretjänsten få tillsättas som ordinarie samtidigt som kyrkomusikertjänsten under tiden får upprätthållas av s. k. orgelspelare,

att rapport förelåg från sektionerna för körsång, kyrkl. skrud och prydnad samt orgelrådet,

samt att den nuvarande styrelsen omvaldes, bestående av herrar G. Aulén, ordf., A. Nygren, v. ordf., G. Grefberg, sekr., Karl G. Gustafsson, kassör, J. H. Åberg, bibliotekarie, samt herrar H. Weman och W. Åhlen.

Stockholm 18.1.1952.

Gabriel Grefberg,
sekr.

ÄRKESTIFTETS STIFTSKRETS. En fastare rytm i verksamheten eftersträvas i KSV:s Uppsalasällskap.

De två stående samlingspunkterna utgöras därvid av årsmötet på våren och den regelbundet återkommande kyrkosångsdagen på hösten. Under året ha nya försök gjorts att vid möten och samlingar av olika slag praktisera den högtidliga form av morgon- och aftonbön, som finnes i Mässboken del II. Det visar sig därvid att en enkel instruktionsövning före framförandet räcker för att intressera eljest motsträvt inställda deltagare. Över huvud har sällskapet sett som sin uppgift att försöka berika och popularisera de möjligheter till flitigare liturgisk sång, som redan finnas. Det visar sig att allt hänger på de personliga insatserna. Ett latent intresse finns som väntar på att utlösas.

Vid årsmötet den 26 april 1951, som inleddes i Helga Trefaldighetskyrkan

i Uppsala, höll prof. Dick Helander föredrag om Den svenska psalmdiktningens uppkomst och redogjorde därvid för delvis överraskande upptäckter i fråga om den evangeliska psalmens framväxt. Henry Wemans demonstration av Domkyrkans tre orgelverk tilldrog sig stort intresse. Den nya kororgeln användes flitigt vid smärre gudstjänster i koret samt vid musikandakter. Stort intresse har både från församling och gästande kyrkomusiker samlats kring denna kororgel, som 1950 förvärvades från Aabenraa i samband med Bachhögtiden.

Flera nya uppslag gav den diskussion kring ämnet Mitt gudstjänstideal, som i samband med årsmötet anordnades under gemytliga former. Inledare var kyrkoherde Harald Lundvik, Fasterna, och kantor Harald Valin, Hälsingtuna. Årsmötet avslutades med en kyrkokonsert, där Göte Granström medverkade med violinsonater av Corelli och Telemann samt Eva Nyberg sjöng Schütz' Hjärtligen kär har jag dig, Herre, med Henry Weman vid Domkyrkans nyanskaffade Neupert-cembalo och Göte Granström, violin. Årsmötet visade att KSV är ett uppskattat forum för överläggning rörande gudstjänstlivet, det egentligen enda forum där präster och kyrkomusiker komma samman kring det som dock tillhör det viktigaste i deras tjänst.

Den under sommaren planerade sångveckan på Stiftsgården i Undersvik under ledning av Ingvar Sahlin — i likhet med föregående år — blev tyvärr inställd.

Till följd av ordf. Henry Wemans tysk-franska resa försköts höstterminens verksamhet något, men i stället har det efter denna resa kommit ny inspiration i arbetet (sekr:s anm.).

För att stimulera ortskontakterna i det vidsträckta stiftet har styrelsen beslutat utse en rad ombud, som —

om uttrycket tillåtes — i sina respektive "kyrkomusikaliska storkommuner" självständigt skall verka för KSV:s syften. Ombuden bestå av både kyrkomusiker och präster, i behaglig blandning.

Ett försök att förverkliga det önskemål, som bl. a. uttalats i Ärkebiskopans herdabrev, att nygestalta aftonsången gjordes i Domkyrkan den 11 november enligt följande ordning: orgelmusik i anslutning till ingångskoralen, aftonsångspredikan av vice pastor komminister Regnar Fredberger, hymn, psalmodi, Magnificat i körsättning, salutation och bön, Fader vår, Benedicamus, Välsignelsen, psalm, postludium.

Det är meningen att en plan skall uppgöras för en rikare utgestaltung av Domkyrkans aftonsånggudstjänster. Ett gott uppslag är att söka få till stånd en fast ungdomskör för medverkan i koraler, antifonier o. s. v.

Den 18 november hölls musikgudstjänst i KSV:s regi i Fasterna under ledning av Henry Weman och med god lokal medverkan. Samma dag medverkade sekr. kyrkomusikaliskt liksom med föredrag vid folkbildningsdag i Faringe.

Till Bachs Juloratorium Första sönd. i Advent i Domkyrkan liksom till Organistföreningens 50-årsjubileum den 28 december utgick inbjudan till KSV:s medlemmar i ärkestiftet, vilka vid årsskriftet utgjorde summa 151 personer, som betalat medlemsavgift. Kassör är kantor Petrus Lindgren, Åkerby.

Uppsala december 1951.

Enligt uppdrag

Öyvind Sjöholm,
sekr.

LINKÖPINGS STIFTSKRETS. Styrelsen har utgjorts av följande personer: Biskopen, teol. dr T. Ysander, ordf., kyrkoherden A. Adell, vice ordf., komminister Olof Agrell, repr. i Centralkommittén, kantor Henning Novik, sekr. och kassör, samt kontraktsprosten A. Nordin och musikedirektör Lars Edlund.

Styrelsen har sammanträtt den 14 mars. Därvid beslöts att den 2 maj ordna en sammankomst för präster och kyrkomusiker för överläggning om barnkören i gudstjänsten. Tyvärr måste sammankomsten inställas, men avsikten är att snarast återupptaga denna viktiga fråga.

Den 3 september anordnas i Linköping en kyrkodag kring ämnet "Kyrkoskrud och textilvård".

Till tre deltagare i Laurentius Petrisällskapets studiekonvent i Tylösand har stipendier utgått med 300:— kronor.

För prenumeration å 22 ex. av tidsskriften "Svenskt Gudstjänstliv" har anslagits 110:— kronor.

Den 14 juni anordnades en utflykt i bussar och bilar till Kindabygden. Samling skedde i Västra Eneby kyrka, där komminister Oscar Ahlén talade, komminister Olof Agrell förrättade altartjänst och Tranås kyrkokör under musikedirektör Lars Edlunds ledning sjöng flera hymner. Om kyrkans märkliga orgel lämnade kantor Ragnar Larsson en intressant redogörelse, varefter direktör Edlund utförde ett välkomponerat musikprogram.

Efter kyrkkaffe gick färden till Oppeby, där prosten Hilbertz skildrade kyrkans tillkomst och kyrkorelikernas historia.

I Hägerstad besöktes såväl nya kyrkan som ödekyrkan, varpå samtliga deltagare inbjödos på förfriskningar i prostgården. Årsmötet hölls där under

biskop Torsten Ysanders ordförandeskap.

I Tjärstads kyrka hölls vesper, varvid komminister Olof Agrell tjänstgjorde såsom liturg. Direktör Edlund spelade orgel, och kören bidrog med sång.

I kollektmedel har kretsen under året bekommit kronor 1.112:52.

Sturefors den 31 december 1951.

Henning Novik,
Stiftskretsens sekreterare.

STRÄNGNÄS STIFTSKRETS INOM STIFTETS KYRKOSÅNGSFÖRBUND. Stiftets kyrkosångare samlades Annandag Pingst i Strängnäs Domkyrka till kyrkosångshögtid. C:a 350 sångare hade mött upp och förutom den samlade förbundskören under 1-ste förbundsdirigentens domkyrkoorganisten Rudolf Norrmans ledning medverkade mycket förtjänstfullt Daga kontraktskör under ledning av kantor Sture Lidén. Till programmet bidrog dessutom musikedirektör Åke Kullens med orgelsoli och en stråkorkester under domkyrkoorganistens ledning gav musikstunden en prägel av allsidighet, som icke minst för de tillstädeskomna kantorerna kunde bjuda på uppslag till utformning av program vid musikgudstjänster i hemorten.

Under beteckningen "Vårt Gudstjänstliv" inbjöd förbundet till studiedagar för kyrkomusiker, präster och kyrkosångare på Stiftsgården Stjärnholm under dagarna den 11—16 juni. Trots den i och för sig lockande platsen och en ytterligt blygsam kursavgift samlade den utsända appellen ej tillräckligt många deltagare, för att kursen skulle kunna komma till stånd. Orsaken härtill torde främst vara den, att särskilt sångare och kantorer i dessa dagar deltog i det jubileumsfirande,

som samlat landets profana körsammanslutningar till kungl. huvudstaden. Förbundet ämnar emellertid förnya sin inbjudan nästkommande år, då bättre möjligheter till anslutning torde föreligga.

Alltjämt nya körer sluta sig som nya länkar till förbundsledjan, och det vill synas som om intresset för kyrklig sång inte minst i de mindre landsortskörerna är i ständig tillväxt. Då kyrkosångsrörelsen fattat det som en av sina angelägnaste uppgifter att stimulera till ökad aktivitet och stegrad intresse inom de enskilda cellerna i sin stora sammanslutning, må det väl vara kyrkosångens förespråkare och befrämjare förunnat att med stor tacksamhet glädjas åt de allt rikare skördar, som skänkas oss på kyrkosångsrörelsens arbetsfält.

Nyköping den 15 november 1951.

Åke Kullnes,
sekreterare.

SKARA STIFTSKRETS. Årsmöte hölls i Skara den 20 febr. Räkenskaperna, som balanserade på kr. 8.811:79 och utvisade en behållning på kr. 5.736:83, godkändes.

Under året ha hållits kontraktsdagar gemensamt för präster och organister i de flesta kontrakten med övningar i liturgisk sång och koralsång samt föredrag om kyrkosång och församlingsarbete. Musikdir. J. H. Åberg, Skövde, har flitigt anlitats som ledare och instruktör. I regel ha dessa dagar avslutats med en musikstund i kyrkan och aftonbön. — Kyrkosångsdagar ha hållits i Herrljunga den 25 april och i Götene den 29 okt., båda under ledning av musikdir. Åberg. Också dessa ha avslutats med musikgudstjänst, varvid deltagarna utfört aftonbön enl. Mässboken II. — Ett flertal sångguds-

tjänster ha hållits i olika delar av stiftet. Falköping-Skövdekreten sjöng i Fredsbergs kyrka den 11 febr., i Säter den 18 mars, i Halna den 20 maj och i Lyrestad den 11 nov. Skara-Lidköpingskretsen sjöng i Ledsjö den 11 mars, i Synnerby den 6 maj (minnesgudstjänst med anledning av Ivar Widéens frånfälle med tal av kyrkoherde N. Rosander), i Norra Härene den 25 nov. och i Söne den 19 dec. (Widéenprogram). Vänersborgskretsen har anordnat två sånggudstjänster till Ivar Widéens minne i Västra Tunhems kyrka den 3 juni med tal av hovpred. Sven Danell, i Vänersborgs kyrka den 23 sept. Dessutom har kören medverkat vid en Finlandsafton den 11 febr. och vid invigning av en flygel i Vbgs Församl.hem. den 8 april. — Dessa sånggudstjänster ha i allmänhet samlat fullt hus. Körerna ha vid sina besök i församlingarna varit föremål för en hjärtlig gästfrihet, icke minst från präst- och kantorsfamiljernas sida. — Den 15—21 juni hölls i Ljungskile en dirigentkurs, anordnad av Västergötlands Körförbund och Sv. Kyrkosångsförbund. Några medlemmar av K. S. V. deltog i kursen. — Den 21 mars skulle domkyrkoorg. Ivar Widéen fyllt 80 år, men 5 dagar tidigare avled han och blev under stora högtidligheter jordfäst i Skara domkyrka. Han var K. S. V:s helersledamot och hade alltid omfattat K. S. V. med stort intresse och även tillägnat det flera av sina kompositioner. — K. S. V:s styrelse, som omvaldes på årsmötet, har utgjorts av följande: Prosten Samuel Melin, Borås, ordf., kyrkoherde G. Nordquist, Värning, v. ordf., kyrkoherde E. H. Cederbom, Gullspång, sekr. och dirigent, komminister C. Th. Ekelöf, Skövde, kassaförvaltare, kantor A. Lundin, Saleby, komminister B. Fridén, Vänersborg, och musikdir. J. H. Åberg, Skövde, kretsdirigenter, samt kyrko-

herde H. Andersson, Börstig, och fru Anna Fredin, Vara, ledamöter.

Gullspång den 4 januari 1952.

Erik H. Cederbom.

LUNDS STIFTSKRETS. I maj månad anordnade KSV tillsammans med Lunds stifts organist- och kantorsförening ett diskussionsmöte i Lund med anledning av den nya kyrkomusikerorganisationen. Till detta hade inbjudits riksdagsmän, organister, kantorer, präster och kyrkorådsledamöter inom stiftet. Biskop Anders Nygren höll därvid föredrag om "Kyrkan och musiken". Musikdirektör Zettergren höll ett inledningsanförande i frågan, varefter Kyrkoherde Ahrent lämnade upplysningar om huru Kungl. Maj:t hittills beslutat i fråga om kyrkomusikerbefattningarna i stiftet. En långvarig diskussion utspann sig, vari framhölls de olyckliga konsekvenser för kyrkomusiken inom Lunds stift, som genom indragningen av de självständiga kyrkomusikerbefattningarna blivit en följd av den nya kyrkomusikerorganisationen. Man enades om att tillsätta en kommitté, som med beaktande av de synpunkter som framförts under överläggningen skulle utforma ett uttalande angående de åtgärder, som borde vidtagas för en ändring av den uppkomna situationen. I denna kommitté invaldes Biskop Nygren, Kyrkoherdarna Ahrent och A. Bengtsson, Musikdirektör Ragnar Blennow, Riksdagsman Nils G. Hansson, Kantor H. Nilsson, Riksdagsmännen Jöns Nilsson och Ivar Persson samt Musikdirektör Zettergren. Kommittén har sedermera utarbetat förslag till skrivelse till statsmakterna om förändrad lagstiftning angående organisterna.

Dagen avslutades med konsert i Allhelgona-kyrkan, varvid framfördes

nyare svensk kyrkomusik under medverkan av kyrkans kör och Kristianstads kyrkokör med Gustaf Carlman och Gunnar Ek som dirigenter.

Den 19 november höll KSV en kyrkomusikdag i Ängelholm, till vilken inbjudits präster och organister från nordvästra Skåne. Musikdirektör Carl E. Rosenquist höll föredrag om "Församlingssången, en ständigt angelägen arbetsuppgift", varpå diskussion följde. Efter orgelstund i kyrkan och övning av Högtidlig aftonbön följde musikgudstjänst. Därvid framfördes bl. a. Rosenquists kantat vid kyrkoherdeinstallation.

Lund den 31 december 1951.

Sven Håkan Oblsson,
sekr.

VÄXJÖ STIFTSKRETS INOM STIFTETS KYRKOSÅNGSFÖRBUND. K. S. V. inom Växjö stift har numera uppgått i stiftets kyrkosångsförbund. De sammanslagna förbunden ha i år helt gått in för att fira Kyrkosångsförbundets 25-årsjubileum, vilket skedde i Jönköping den 10—11 nov. med ett rekordartat deltagande av sångare.

Av ovan angivet skäl har de uppgifter, som tidigare åvilat K. S. V. skjutits åt sidan, varför i det avseendet intet finnes att rapportera.

Smål. Rydaholm den 25/12 1951.

Thore Hübner,
sekr.

STOCKHOLMS STIFTSKRETS. "Psalmsång och psalmval", så var ämnet formulerat för det inledningsanförande, som kyrkoherden, Doktor Helge Ljungberg höll vid första sammanträde för året i Margareta hus-

hållsskolas lokaler vid Norrmalmstorg den 15 mars. Det intressanta föredraget gav upphov till en hel rad yttranden, och man förstod, att man var inne på ett centralt område.

Komminister och Fru Torbjörn Wikmark bidro med pianomusik, och direktör Åhlén ledde en rad allsånger.

Vårutflykten den 7 juni gick detta år till Strängnäs och dess närmaste omgivning kring Mälaren. Helt naturligt började vi i Strängnäs Domkyrka med dess rika material ifråga om arkitektur, skulptur och måleri. Domkyrkoorganisten Norrman spelade några stycken på orgeln.

Därefter besöktes Fogdö, Vansö och Härads kyrkor, alla med intressanta medeltidsinteriörer och målningssdekorationer. Färden gick vidare över Stalarholmen till Selaön, där vi besågo Ytterselö och Överselö kyrkor. I Överselö hölls aftonandakt med musik på 1700-talsorgeln där.

Komminister Ragnar Stenberg stod

som vanligt för demonstrationen av kyrkorna, och doktor Einar Ericis och direktör Waldemar Åhléns sakkunskap ägnades orglarna. Resan avslutades i Mariefred, där middag intogs och årsmötesförhandlingarna ägde rum. Avgående styrelseledamöter och övriga funktionärer omvaldes.

Den 4 december hade kretsen sitt sista möte för året på samma plats, där vi träffades den 15 mars.

Ämnet denna gång var "Min käraste psalm och koral" med inledningsföranden av komminister John Nilsson, musikdirektör Jacob Nyvall och klockare David Mårtensson. En mycket livlig debatt följde.

Antalet medlemmar i kretsen hade vid årets slut vuxit till 95, vilket betyder en ökning med 8.

Stockholm den 31 december 1951.

Karl Erik Fridström,
sekreterare.

Laurentius Petri Sällskapet

sommarkonvent avhölls i år i Tylösand. En utförlig redogörelse skall ingå i nästa häfte. Vid årsmötet meddelades att insamlingen till Knut Peters minne fortgår och att arbetet med utgivandet av Breviarium lin-copense, som försenats så att innevarande års del icke kan utkomma

förrän under början av år 1953, numera sker under en redaktionskommitté bestående av docent Bengt Strömberg, Lund, f. lektor Inge Peters, Linköping och pastor Karl Erik Wallin, Holmåkra.

Styrelsen omvaldes.

Laurentius Petri Sällskapets räkenskaper 1951

Behållning från 1950	3,020:58		
<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
200 årsavgifter	2,000:—	Årspublikationen	3,280:75
Kollekter m. m. vid kon-		Svenskt Gudstjänstliv ..	519:—
ventet	333:38	Konventet	747:80
Räntor	88:07	Trycksaker och porton ..	425:70
Div. inkomster	88:20	Övriga utgifter	213:10
		Behållning till 1952	343:88
	<u>Kronor 5,530:23</u>		<u>Kronor 5,530:23</u>

Revisionsberättelse

Förestående räkenskaper äro av oss granskade och befunna utan anmärkning, varför vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Veinge och Malmö den 20 aug. 1952

Sven Ljung

Inge Löfström

Anmälan

De bistra tiderna för tidskrifter och för allt slags tryck till trots har Svenskt Gudstjänstliv kunnat, om än i förminskat omfång, fullborda sin tjugosjunde årgång. Det är redaktören angeläget att framföra sitt tack till författare och abonnenter samt till Gleerups förlag för visat intresse också under detta år.

Samtidigt som den följande årgången anmäles meddelas att Svenskt Gudstjänstliv under år 1953 utkommer såsom årsbok; de båda häftena, som utgivits i år, sammanslås sålunda till ett, som beräknas utkomma omkring den 15 maj. I förhoppning om att den ärade läsekretsen alltfört vill stödja tidskriften, också i dess nya skick, vädjar redaktionen om fortsatt medverkan.

Arthur Adell

Prenumerationsavgiften kr. 5:— insändes per postgiro till Gleerups förlag, L u n d.

Postgiro nr 30843.

K Y R K O M U S I K

Hymner för trestämmig kör eller kvinnokör tillägnade biskop *Gustaf Aulén* den 15 maj 1939. 1: —

Särtryck:

När Herren Kristus födder var. Tonsatt av *Ivar Widéen*. 0:14

O Herre Gud oändelig. Tonsatt av *David Wikander*. 0:14

Världens frälsare kom här. Sättning av *Oskar Lindberg*. 0:07

Evigt innan himlens fäste. Sättning av *Albert Runbäck*. 0:14

Döden är uppslukad. Av *Gustaf Carlman*. 0:25

Du som härlig ställde. Körsats av *Waldemar Åhlén*. 0:25

Tidegärdshymner av *Arthur Adell*. I toner från forntid och nutid tillägnade författaren på hans 50-årsdag. Med teckningar av *Erik Abrahamsson*. 5: —

Särtryck:

I världens ödestimma av *Carl E. Rosenquist*. 0:25

Ännu en dag till vila går av *David Wikander*. 0:15

På nytt advent för dörren står av *Albert Runbäck*. 0:15

O starke Gud av *F. M. Allard*. 0:15

Sig fröjde himmel, fröjde jord av *Waldemar Åhlén*. 0:15

Hymner.

Jag är, o Herre, i din makt av *H. Albert*. 0:25

Aftonpsalm av *J. S. Bach*. 0:10

Kom, stilla död. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Frans Wüllner*. 0:07

Pingsthymn. Sopran och bas av *J. S. Bach*. Mellanstämmorna efter den besiffrade basen utarbetade av *Franz Wüllner*. 0:07

Hell, dag så ljus och lyckosam! av *G. P. Palestrina*. 0:07

Dig skall ditt Sion sjunga. Mel. av *Johan Kugelmann*. Tonsats av *J. S. Bach*. 0:40

Jesus Krist, vår Frälserman. Tonsatt av *L. Osiander*. 0:15

Wie schön leuchtet der Morgenstern av *M. Praetorius*. (Svensk text.) 0:25

Vak upp, min själ, giv ära. Mel. fr. 1587. Tonsats av *David Wikander*. 0:20

Det är en kostelig ting av *Harald Cederwall*. Den signade dag, julhymn för blandad kör av *Daniel Olsson*. 0:25

Vid completorium under julen. Tryckt i två färger. 0:75

G L E E R U P S

LAUDAMUS

Lutherska Världsförbundets trespråkiga Psalmbok
innehåller ett 70-tal psalmer och hymner med noter.
Text på tyska, engelska, svenska (el. danska, norska)

Mjukt klotband 7:50

CWK GLEERUP
LUND

K. G. BERGHOLTZ & Co

KLOCKGJUTERI

STOCKHOLM 3 TEL. 107 290

—
KYRKKLOCKOR

•
ELEKTRISKA

RINGANLÄGGNINGAR

FÖR KYRKKLOCKOR

•

OLOF HAMMARBERG

ORGELBYGGARE

GÖTEBORG V.

Tel. 29 12 60

E. A. Setterquist & Son Eftr.

ÖREBRO

Sveriges äldsta fabrik
för kyrkoorglar

Tel. fab. 10134. Bost. 18607

Två intressanta kyrkomusikaliska nyheter

SULO SALONEN

ADVENTSMUSIK

för blandad kör och orgel

op. 20

(Text: Jes. 40:3, Jes. 25:9, Rom. 13:12, Sakarja 9:9, Ps. 24:7, Matt. 21:9)

Kompl. orgelpartitur Kr. 4:50

Körpartitur Kr. 1:50

GUSTAF BJARNEGÅRD

ÄRA SKE GUD SOM FRÅN SIN TRON

Sv. Ps. 269:4

Orgelpartita

(Melodi efter Pers Karin Andersdotter)

Kr. 4:25

CARL GEHRMANS MUSIKFÖRLAG, Stockholm

Dietrich Buxtehude ORGELWERKE

Josef Hedar, som nyligen disputerade på en avhandling om Buxtehudes orgelverk, redigerar denna nya urtextutgåva av hans samtliga kända orgelkompositioner. Den baserar sig på de allra senaste forskningsresultaten och kommer att utges i fyra band:

Nu i handeln:

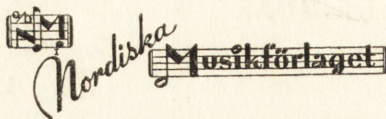
- Band I. Passacaglia. Ciacona. Canzona. Canzonetta Kr. 11:50
 II. Preludier och fugor. Toccator „ 20:—

Utkommer under hösten:

- III. Korallvariationer och koralfantasier.
 IV. Koralförspel.

Tidigare utgivet:

- Orgelkompositioner (Hedar) Kr. 9:—
 Josef Hedars avhandling: Dietrich Buxtehudes Orgel-
 werke „ 30:—

Regeringsg. 35 - Stockholm - Tel. 23 11 15